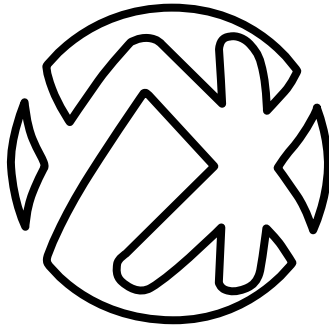

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
9-10|2025

Осінь у тилу повітряної війни	3
Наталя Селюкова: «Громадська організація не може дозволити собі робити щось неякісно»	6
Український досвід для Європи: війна на морі	21
«Церковний фронт» та консолідація російських впливів у Вірменії. Готовність Єревану грати у відповідь	28
Колабораціонізм як вибір	41
Як українська OSINT допомагає державі під час війни?	46
Нотатки із всеукраїнського туру	52
Фотолітопис Самовидця незалежності: виставка Олександра Гляделова	56
Найважливіше – працювати з розкриттям відповідальності людини за себе	61
Варіації на тему подорожі: відбувся другий книжковий фестиваль «Фундамент»	66
Саша Андрусик, агенція «Ухо»: ми ще в пошуку нового типу мовлення про війну	71
Два погляди на війну в кіно	79
рецензії	83

Наш читачу!

Готуючи цей номер і прочитуючи один за одним тексти, укотре по-справжньому вразило, наскільки українське суспільство стало заангажованим. Ця активність проявляється в усьому. У соціальних проєктах, які допомагають людям вижити, в аналітичних роботах, які дають можливість зрозуміти, де саме перебуваємо і як виходити з даної ситуації, у музичних і мистецьких перформансах, що дають можливість рефлексії і переосмислення сенсу нашого існування, у документальному кіно, яке, окрім іншого, свідчить про злочини, а нам дає силу вірити в те, що ті злочини не лише не будуть забуті, а й що злочинці будуть покарані.

Стільки людської енергії, і вона так сильно контрастує з деградацією, яку спостерігаємо в росії (і не тільки), та, на жаль, застоєм, що відчувається в західному світі. Це надихає і ми рекомендуємо уважно прочитати кожну статтю. Бо вона про дію, а значить, про надію і життя.

Від редакції «Українського журналу» — Ленка Віх

Осінь у тилу повітряної війни

Олег Коцарев, м. Буча (Київська область)

Фото автора

Десь із тиждень тому моя знайома виїхала з Києва до Праги. На пробу, так би мовити: подивитися, чи вийде щось цікаве з роботою, змінити обстановку, відпочити від обстрілів та — одна з головних тем цієї осені — не мерзнути у квартирі, адже опалювальний сезон у Києві й на Київщині починається відверто зі скрипом і вповільнено. Та празька пригода почалася якось не блискуче. І змін забагато, і настроїв не дуже, навіть під безпечним чеським небом. А найбільшою несподіванкою стало те, що квартира, яку винайняла моя знайома, виявилася навіть холоднішою за київську. Просто опалення в ній не поспішають вмикати не через руйнування інфраструктури, а через дорожнечу. Як любила казати моя бабуся, «не вмер, так здох». І на зиму обіцяють, що батареї (з тієї ж таки причини) грітимуть ледь-ледь. «І чого я туди поїхала?» — засмучується молода українка.

Проте цієї ночі в неї була нагода оцінити переваги свого рішення. Адже квартира, де вона жила в Києві, розташована зовсім поблизу однієї зі столичних ТЕЦ. А саме по цих об'єктах летіли «Іскандери» та «шахеда». У моєї знайомої була б страшна ніч, така, яку переживали кияни.

Тим часом у Бучі в передмісті Києва було чути тільки відлуння найгучніших вибухів. Строката мозаїка повітряної війни в тилу: найтяжчі ночі для Києва в містечках за якісь двадцять кілометрів на захід інколи минають майже спокійно, наче в іншій реальності. Натомість, коли атаки зосереджуються на Бучі-Ірпені-Гостомелі-Ворзелі, це може бути практично непомітним для киян.

Розпочиналася саме така ніч. Що справа буде гаряча, стало зрозуміло, коли в телеграмі (ця соцмережа в моменти атак має абсолютне й незаперечне лідерство) з'явилися повідомлення, що «шахеда», які сунули на захід, десь неподалік Бородянки розвернулись — і рушили на схід, тобто в наш бік. Минуло трохи часу, і почулися спершу звуки протиповітряної оборони, а потім і характерна «музика», що лунає, коли дрон спускається на грішну землю, чи то заходячи на ціль, чи то падаючи після підбиття.

Заховавшись у ванній, ми зрозуміли, що «шахедів» багато й усі вони пролітають підозріло близько, низько, та ще й падають десь неподалік. Навіть кіт сам забіг в імпровізований сховок і не змушував себе шукати, кликати чи ловити. Безперечно, це вже був той рівень небезпеки, коли з режиму «дві стіни», «ванна» чи, як жартують у тематичних телеграм-каналах, «калідор» треба тікати в режим «підвал», бо нічого кращого поруч немає. Одразу далася взнаки стратегічна помилка: вуличний одяг не був підготовлений і не чекав на нас десь побіля виходу в під'їзд. Тож я вирушив на виправу до кімнати по одяг. Оскільки похід завершився успішно, то я вважаю його кумедним: лише з п'ятого разу мені вдалося дійти до шафи, усі попередні рази я тікав назад до ванної, бо саме підлітав і вибухав черговий дрон номер N. Нарешті переді мною були прочинені дверцята шафи. Але тут застрайкували когнітивні здібності. Тому до ванної я повернувся з цілою купою нерелевантного одягу та запитанням

«А це ваші джинси?», адресованим дружині та дочці. Хрестовий похід до шафи довелося повторити. Тепер уже з повним і беззастережним успіхом.

До під'їзду вдалося вийти з другого разу. З фаталістичним котом у рюкзаку й мінімальним асортиментом документів та інших подробиць ми збігли на перший поверх. Там за ліфтом сформувався колектив охочих потрапити до підвалу. Одна сусідка навіть везла дитину в лежачому візку, абсолютно не пристосованому для пересувань сходами й підвалами.

Нічні вибухи, як правило, не скасовують школу, працю, вигулювання собак, пробіжку в парку, каву біля кіосків із випічкою та інші ранкові справи.

Наче затишшя? Наш схвильований гурт підійшов до дверей у двір. Відчиняємо. Починаємо виходити. Бу-бухххх! Хто мовчки, хто з лайкою — усі назад! Надто повільних, здається, підганяє легке відлуння вибухової хвилі. Чи це вже працює фантазія? Друга спроба — і ми в підвалі. На щастя, тут світло й не холодно. Але не працює інтернет. Кожні кілька хвилин на вулиці гукає. У перервах охочі виходять надвір, ловлять інтернет і читають повідомлення: дронів дедалі менше!

У цьому доволі благоденному підвальному укритті більшість людей мають просто втомлений і збайдужілий вигляд. Одиниці зберігають почуття гумору й активно цей факт демонструють. Дехто міцно затискає вуха при кожному вибуху. Інші знервовано озираються. Одні діти плачуть, інші сприймають усе як цікаву пригоду. Поступово більшість із них гуртується або для прогулянок та ігор у підземеллі, або щоб спільно зануритись у телефони. Основна маса літніх людей, схоже, лишилась у квартирах. На ближній стіні біля нас крейдою

написано «Слава Україні!», на дальній — намальований статевий орган.

Нарешті наліг дронів закінчується. І навіть несподівано швидко — відбій повітряної тривоги. Перед тим, як піти спати, втомлені мешканці дому зупиняються у дворі: за ближніми п'ятиповерхівками радянських часів на небі миготить заграва від пожежі.

Приблизно в такому вигляді цієї осені історія повторилась уже кілька разів. Наступними ранками після деяких нальотів у будинках на бучанських вулицях було чимало побитих вікон. Сліди інших атак лишалися непоміченими для непосвячених. Днями я зрозумів, що від удару «шахеда» погорів мій улюблений будинок початку двадцятого століття з легким присмаком сецесії.

Нічні вибухи, як правило, не скасовують школу, працю, вигулювання собак, пробіжку в парку, каву біля кіосків із випічкою та інші ранкові справи. Хоч і тут трапляються нюанси. Через те, що досі не ввімкнули централізоване опалення, навчання в школі дочки на тиждень до канікул переводять в онлайн. Ранком я чую, як, скажімо, на уроці «Я пізнаю світ», відомішому за аббревіатурою ЯПС (така собі суміш географії, біології, історії та інших наук), вчителька розповідає про «неандертальців, наших дороженьких прашчурів». Але — на ранок після ударів по київських ТЕЦ уся Буча сидить без світла. І через цю «несподіванку» заняття скасовуються.

За призначенням учителькою завданням влаштовую з дочкою імпровізований урок української мови. Розбираємо, у яких випадках літери я, є, ю передають один звук, а в яких два, та намагаємося визначити головну думку уривку казки про Аладдіна. Епізод, до речі, завершується зворушливо: Аладдін, ставши головним радником султана, виявляє себе мудрим і чесним керівником. За це, а також за участь у швидкій переможній війні з сусідньою державою («три дні»? «два-три тижні»? «парад у Багдаді»? «кава в Ісфахані?»), його дуже любить народ. Покохала героя і принце-

са, яку віддав за нього заміж султан: вона його шанує, у всьому кориться та вічно чекає на нього вдома (ясна річ, не виходити ж їй на вулицю!). «Не було подружжя, щасливішого за них». Дочка скептично посміхається, на щастя, такі пасажи вона вже ідентифікує сама. Думаю, у цьому і є їхня цінність: подразнювати, нагадувати про небезпеку, свідчити про історичні реалії та потенцію їхнього повернення.

Удень люди діляться враженнями. Мій друг, поет М. (у Бучі неабияка концентрація поетів і поеток, чи не більшість із них живе в моєму районі) каже, що відмовляється спускатись у підвал під час атак. Останні події починають віддалено нагадувати йому — і не тільки йому — реалії лютого-березня 2022 року.

Звісно, на такому тлі виникають думки про виїзд. Далі від Києва чи за кордон. Дехто поступово так і робить. Звісно, це непросте рішення, особливо зважаючи на те, що майже всі жителі Бучі вже мають біженський досвід. Нагадаю: у 2022-му, під час лютневих боїв за місто й навколо нього та під час окупації з Бучі евакуювалося приблизно дев'ять десятих населення. Більшість із них потім повернулася додому, а тепер до них додалися переселенці з прифронтових та окупованих територій. І от знов їхати? Не всім легко на таке наважитись. Ті, хто не хочуть, згадують про активно обговорювану зараз загрозу російського нападу на Європейський Союз. Або пригадують свої попередні втечі. З яких лишилися дуже різні спогади.

— На Львівщині з нас скрізь намагалися здерти три шкури! І ставилися погано! — каже мені на дитячому майданчику мама одного з хлопчиків, що з ними грається моя дочка (до речі, бурхливі ігри дітей легко й невимушено перекочуються до підвалу, де минулої ночі вони ховалися від «шахедів»).

А продавчиня одного з магазинів згадує евакуацію на Закарпаття головно тим, що там до готелю не пускали чоловіків.

Тут, звісно, не без стереотипізації та необґрунтованих узагальнень. Адже в ті дні

в безпечніших областях люди масово запрошували до себе додому біженців з охоплених боями регіонів, годували, збирали їм речі, ліки та гроші. Так, ми кілька місяців прожили безкоштовно у квартирі в Ужгороді. А водночас скарг від внутрішніх переселенців і було, і є надто багато, щоб списати все на емоції. Вони часто розповідають про упередження, обмеження, завищені ціни та інше.

Тим дивовижніше, що люди, які вже побували в переселенській «шкурі» та які на тлі виразного погіршення ситуації на

Скарг від внутрішніх переселенців і було, і є надто багато, щоб списати все на емоції. Вони часто розповідають про упередження, обмеження, завищені ціни та інше.

фронті й у тилу знову замислюються про цю невеселу перспективу, самі нерідко демонструють такі ж упередження і узагальнення щодо інших біженців, тих, які приїхали до Київщини й Києва. Раз у раз доводиться чути закиди, що саме через них утворюється дорожнеча, що вони не вміють «тут поводитись», що в них сильні проросійські настрої та що через них «багато російської мови». І це при активній інтеграції переселенців — їх чимало поміж учнів та учениць шкіл (на щастя, щонайменш у молодшій школі виразних конфліктів на цьому ґрунті наразі не спостерігається), або ось подруга моєї дочки із Запорізької області, офіціантка з Донецька, стоматолог із Маріуполя...

Що ж, дедалі активніші взаємні закиди й пошуки винних між різними групами суспільства на тлі все тривожніших суто воєнних новин — одна з виразних і драматичних рис ситуації в Україні зразка кінця 2025 року.

Наталя Селюкова:

«Громадська організація не може дозволити собі робити щось неякісно»

Розмовляла **Ганна Чуприна**
Фото з архіву **Наталі Селюкової**

Наталя Селюкова — відома українська громадська діячка, директорка громадської організації «УкрПростір», експертка і тренерка з питань медіації, децентралізації, роботи з внутрішньо переміщеними особами та іншими вразливими категоріями, з набуття економічної спроможності тощо. Пані Наталя є ініціаторкою і «двигуном» багатьох проєктів, спрямованих на розбудову безпечних просторів та центрів розвитку жінок і дівчат Запорізької області. Про важливість діалогу й порозуміння, відповідальність громадського сектору, про методики дієвої допомоги, колаборацію і взаємну підтримку, а також про дива, які демонструють жінки, — у розмові.

Успіх вирішують не гроші, а бажання, згуртованість та гарна ідея

Пані Наталю, ви за першою освітою філолог, працювали в редакціях газет, у видавництвах. Яким чином перейшли до громадської діяльності?

Так сталося, що під час роботи у видавництві в моєму оточенні були люди, які займалися громадською діяльністю. У 2005 році ми з Миколою Колодяжним подали заявку на грант президента і якимось дивом його виграли. Грант стосувався українізації радіопростору. До речі, найбільший попит на наші програми українською мовою був від Криму. Через ці програми відбувалося поступове занурення в громадські активності. І я пішла в журналістику. У 2008 році я вже працювала в канадсько-українському проєкті, який займався розробкою стратегії для Запорізької області, і тоді ж ми зареєстрували свою громадську організацію «УкрПростір».

Проєктів було дуже багато. Спочатку — про взаємодію ГО та журналістів. Наприклад, «Обмін тілами», коли активісти йшли на два-три дні працювати до редакції, а журналісти намагалися спробувати себе в громадських активностях.

Були проєкти, спрямовані на розвиток громадських організацій. Одним із великих досягнень вважаю проведення чотирьох форумів міжсекторального партнерства (бізнес, влада, ГО, експерти),

останній з яких відбувся у 2014 році як міжнародний.

У 2013 році завели в Запоріжжя новий формат заходів — баркемп, який був спрямований на активізацію власне громадськості. Ми тільки дали поштовх, а люди самі зорганізувалися, і ми без копійки коштів зробили захід на понад 300 осіб, так само з усієї України. Це був гарний досвід, що не гроші вирішують, що робити, а бажання, згуртованість і хороша ідея.

Опора не в політичних гаслах, а в людських цінностях

Що змінив у діяльності «УкрПростору» 2014 рік?

До Запоріжжя приїхали перші люди, які змушені були залишити домівку через війну... Водночас пішло кілька процесів, на які не можна було не звернути увагу...

Ще наприкінці 2013 року я потрапила в проєкт, який популяризував тему медіації, тобто вирішення конфліктів через діалог. Пройшла навчання в Інституті миру та порозуміння, кілька підвищень кваліфікації.

Знання і навички стали в пригоді, коли активно пішов процес декомунізації. У Запоріжжі почалися хвилювання щодо перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників радянської епохи й тоталітаризму. Особлива напруга виникла через пам'ятник Леніну. Організації ветеранів II Світової, дітей війни мало не виходили охороняти цей пам'ятник уночі, щоби його не демонтували.

Ми тоді започаткували діалог між прихильниками Радянського Союзу й націоналістично налаштованими людьми, аби залагодити конфлікт. Застосовували цікаві формати діалогів, йшли через особисті історії людей. І після другої зустрічі одна з керівниць прорадянського руху зателефонувала і сказала: насправді немає чого класти життя заради старих монументів чи назв. Причому вона погодилася сказати це на камеру. Ми тоді зробили висновок, що маємо повертати людей, щоб

спиралися не на політичні гасла, а на людські цінності, і працювати саме через них.

Цей досвід вирішення ідеологічних конфліктів сприяв подальшій роботі з внутрішньо переміщеними особами, коли виникали конфлікти між ВПО та приймаючими громадами. Маю великий досвід роботи саме з цієї теми по всій Україні, як на заході, так і на півдні. Після початку повномасштабної війни був дуже великий попит на зустрічі з порозуміння, і з липня 2022-го до березня 2023-го в мене були суцільні відрядження до маленьких міст і сільських громад.

Такі діалоги мали колосальний ефект. Бо звертали увагу людей не на те, що до них «понаїхали», а на те, що ці прибульці привнесли. І люди починали бачити, що саме завдяки переселенцям вони в глибинці мають фахівців, про яких і мріяти не могли — урологів, проктологів, стоматологів... Що у їхніх селах почали відкриватися крамниці, кав'ярні, піцерії. І тоді приходило усвідомлення, що немає місця для конфлікту.

Можна робити багато без підтримки влади. Але якщо влада долучається, то ефект значно більший

Досвід роботи з громадами та переселенцями ви здобули ще до повномасштабного вторгнення. Пам'ятаю вашу роботу в ролі експертки U-LEAD з Європою з питань децентралізації у 2017–2018 роках і проєкт «Внутрішньо переміщені особи та приймаючі громади: розбудова толерантності через діалог». Чим вас зацікавила адміністративно-територіальна реформа? І як склалися стосунки з місцевою владою?

Мені абсолютно близька ідея: влада й поваження, ресурси мають бути на місцях, бо це найбільш ефективне вирішення будь-яких місцевих проблем. У тому числі і з внутрішніми переселенцями. Тому важливо було інформаційно підтримати громади, які були на стадії об'єднання.

Ми їздили по громадах, допомагали налагоджувати комунікацію з населенням, проводили діалоги. Ми були на постійному зв'язку, тож вибудовувалася довіра. Тому, коли ти приходиш у громаду й кажеш: у вас може бути те й те, але від вас треба це й це, то, звісно, представники влади йдуть назустріч.

Тому й «зайшов» проєкт «Внутрішньо переміщені особи та приймаючі громади...», який реалізовувався у 2020–2021 роках за підтримки Українського жіночого фонду. Там застосовувалася класна скандинавська методика «Community mobilization for empowerment», тобто мобілізація громад для розвитку.

Ми взяли три громади, у яких сформувалося п'ять груп самодопомоги в різних селах. У жінок були додаткові вразливості — ВПО, люди з інвалідністю, жінки з багатьма дітьми, жінки, що виховують дітей з інвалідністю.

У Смирновській громаді це були жінки поважного віку. Коли ми вперше зустрілися, вони жодного уявлення не мали про громадську активність. За пів року нашого навчання вони вже писали грантові заявки й реалізували фантастичні грантові мікроініціативи. Жінки похилого віку за півтори тисячі доларів створили прекрасний інклюзивний парк коло будинку культури. Тобто сформували візію, зробили проєкт, заговорили альтанки, власноруч висадили дерева і квіти. І змогли адвокатувати свою ідею перед місцевою владою — роботи зі встановлення тих альтанок і доріжки в парку профінансувала громада.

Те, що зробила група в Ожерельному Пологівській громаді — неповторна історія успіху. Уявіть село на 230 мешканців, де немає жодної адмінбудівлі, і, як сказав один депутат: «Ми не знали навіть, що там люди живуть». Й от семеро багатодітних магусь, які на момент знайомства навіть комп'ютер ніколи не відкривали, після навчання написали заявку, усе розрахували, добилися, щоб їм виділили землю, і на отриманий грант у тисячу доларів обла-

штували дитячий майданчик, футбольне мініполе, поставили величезну альтанку, насадили квітів, кущів...

Яким дивом це вдалося за якісь копійки?

Один з акцентів цієї методики — на адвокацію. Жінки змогли написати листи фермерам, які надали їм матеріали для альтанки. Змогли домовитися з міською радою, аби їм виділили якісь ворота для поля, і так далі. На гучне відкриття комунікаційного майданчика приїхали місцеві колективи, голова громади, депутати. Потім вони запрошували на комунікаційний майданчик то поліцейських громади, які розповідали, як себе поводити в тих чи інших ситуаціях, то старосту, який міг чимось поділитися. Влаштували вечорниці-посиденьки, аби поговорити, поспівати, погратися з дітьми. Завдяки цьому місцю Ожерельне стало центром старостинського округу, куди молодь приїздила поспілкуватися.

У Преображенській громаді група жінок зробила ремонт у бібліотеці й відкрила комфортну інклюзивну кімнату для зустрічей, до її облаштування активно долучалася сільська рада.

Я знаю, що насправді можна робити багато без підтримки влади. Але якщо влада долучається, то ефект значно більший.

На жаль, ми не мали змоги відстежити результати, бо проєкт закінчився в листопаді 2021 року. Зараз Смирновська та Пологівська громади перебувають у тимчасовій окупації, а Преображенська знаходиться на лінії фронту. Але на початку повномасштабного вторгнення жіночі групи, з якими ми працювали, були рятівними... Ми дуже довго тримали зв'язок, а потім вони майже всі виїхали. Хоч ми й зараз періодично контактуємо.

Спочатку дослідження — потім впровадження і аналіз

Розкажіть про серію проєктів «Укр-Простору» зі створення безпечних просторів для жінок.

50 із 67-ми запорізьких громад дуже швидко були окуповані або залишилися на лінії фронту. Відповідно, спочатку ми реагували саме на гуманітарні потреби. Закуповували і відправляли ліки на території, які вже були окуповані, але куди ще був доступ. Для тих людей, хто переїхав до Запоріжжя, потреба на початку — харчування і засоби гігієни, тож займалися цим. Коли центрів гуманітарної допомоги стало чимало, ми побачили, що одні й ті самі люди ходять усюди. Чому так?

У нас усі проєкти будуються за принципом: спочатку дослідження, потім впро-

У нас усі проєкти будуються за принципом: спочатку дослідження, потім впровадження. І впродовж проєкту ми кожні три місяці проводимо дослідження, чи не змінилися потреби.

вадження. І впродовж проєкту ми кожні три місяці проводимо дослідження, чи не змінилися потреби. Так ось, ми почали запрошувати людей на бесіди й з'ясували, що вони ходять за гуманітаркою не тому, що голодні чи не мають мила. Вони ходять, аби побачити односельців, відчутти себе в суспільстві. Тож треба не гуманітарку роздавати, а із цим працювати.

Головним завданням стало надати жінкам відчуття безпеки на всіх рівнях — психологічному, гуманітарному, соціальному та економічному. Звісно, не одночасно, а щоб один перетікав до іншого.

Перший проєкт «Безпечні простори для жінок та дівчат, що постраждали від війни» ми розпочали 9 вересня 2022 року. Відкрили їх у двох різних локаціях: в обласному центрі та в селі Лукашеве Широківської громади. Це було важливо, аби зрозуміти відмінності сприйняття ситуації і реагування, так само як і різницю

в потребах жінок, які переїхали до міста та до сільської місцевості.

У Лукашевому нам була потрібна людина, яка би працювала на місці, розуміла, що відбувається, і швидко реагувала. У громаді нам порадили пані Олену, переселенку з Красногорівки Донецької області. В Олени там було фермерське господарство, крамниця — це точно не про громадську діяльність. Але її відповідальність врятувала все. Вона навчилася працювати з комп'ютером, робила списки, запрошувала людей на зустрічі, звітувала — ми дуже задоволені. До Лукашевого як для сільської території ходило дуже немало людей, — як ВПО, так і місцевих. Багато людей похилого віку залишилися одні, і вони приходили поспілкуватися.

Ще один акцент, який ми робили на першому етапі, крім психологічної допомоги (групової та індивідуальної) — попередження різних видів насильства. Бо в умовах війни рівень насильства максимально загострюється. Ми брали за місію пояснити, що це таке, як цього не допустити, а якщо воно має місце, то як реагувати, куди звертатися по допомогу.

Зважаючи на виховання, спосіб життя, досвід прабабусь, у сільській місцевості був певний спротив. На один із заходів (а ми шукали різні підходи через цікаві культурні лекції, ігри, перегляд фільмів) прийшла жінка за 70 років, дуже скептично налаштована: «Що ви там розповідасте? Б'є, значить, любить!». Ну, окей... На наступний захід жінка не прийшла. А потім стала постійною відвідувачкою, визнавши користь занять.

Від заспокоєння до фінансової спроможності

Як отримувачки соціальної допомоги ставали економічно незалежними?

Не одразу. На першому етапі важливо було дати жінкам виговоритися і прожити свої втрати. Коли вони звикли одна до одної, вирішили запровадити формат «шведських гуртків» за принципом: одна вчить іншу

тому, що вмiє. Основною метою було дати жінкам відчуття своєї важливості, значущості. Вони між собою домовлялися, що будуть робити наступного разу. То шкарпетки в'язали, то іграшки робили, то малювали. У Лукашевому були навіть курси йоги й української мови. І майстер-класи в Лукашевому настільки зайшли, що це стало основою для бізнес-ідеї. Вони робили кошики з ротангу, вироби з бісеру, в'язані іграшки, які потім продавали, навіть за кордон.

І тоді логічним продовженням «Безпечних просторів...» став проєкт «Центри підтримки й розвитку жінок Запорізької області»?

Так. Психологічна складова збереглася (і досі зберігається в усіх проєктах, хоч змінила спрямованість від кризової допомоги до пошуку внутрішніх ресурсів і мотивації), але ми почали говорити про економічну спроможність.

Я казала, що кожні три місяці проводимо дослідження, щоб зрозуміти, які потреби є пріоритетними. У 2023 році однією з основних проблем стало житло. Надати житло ми точно не можемо, але людина його може орендувати чи купити, у тому числі скориставшись і державними програмами. Тому пріоритетним питанням стали фінансові можливості.

Треба розуміти особливості людей, які приїхали до Запоріжжя. Ті, хто виїхав до Львова, Ужгорода, Івано-Франківська, могли собі дозволити тривале проживання там. А до Запоріжжя переважно переїхали люди із сільської місцевості, де спiсiб життя жiнок акцентований бiльше на домашньому та сiльському господарствi, що не можна застосувати у великому мiстi. Вiдповiдно, треба або набувати нових професiй, або вiдкривати власну справу. Але люди цього не роблять. Чому?

Знов дослідження — і з'ясували: «Не йду працювати, бо не маю професії... Не розумію, куди звертатися... А я втратила кваліфікацію. Для бухгалтерки два роки без роботи — це вже все...».

Ми розповіли, куди звертатися, як стати на облік у центр зайнятості, а потім «УкрПростір» за підтримки «ООН Жінки в Україні» провів конкурс грантів, аби надати фінансову підтримку саме на підвищення кваліфікації/перенавчання чи на відкриття власної справи.

Грант на навчання надавався за умови, що жінки самі обирають не тільки, ким хочуть бути, а й де навчатися. Грантерки

Під час фокус-груп з'ясувалося серед іншого, що жінки-ветеранки через значну стигму ізолюються в суспільстві. Але мають велику потребу в комунікації між такими, як вони.

мали проаналізувати затребуваність тієї чи іншої професії, ринок освітніх послуг, знайти оптимальну ціну і якість тощо. Це складніше в адмініструванні, бо ти маєш підлаштуватися під кожний запит, але дає значно кращий результат. У такий спосіб ми певним чином передали їм відповідальність за крок у своєму житті. І переконалися, що це правильно: 100 відсотків пройшли навчання і отримали сертифікати. Саме тому, що самостійно обґрунтували та чітко сформулювали свою мотивацію.

Грантові конкурси — не іграшки

Але цьому ви їх теж вчите...

Так, це окремих блоків. Перед кожним грантовим конкурсом у нас проходить ретельне навчання протягом двох місяців. Вчимо писати резюме, мотиваційні листи, складати бізнес-плани, визначатися

з ідеєю, тестувати цю ідею, наскільки вона буде прибутковою і чи взагалі потрібна. І тільки після навчання жінки подають заявки.

Грантові конкурси — це не іграшки, усе підзвітно й усі чітко розуміють, яку відповідальність нестимуть, якщо не закінчать ці курси.

Кожного місяця всі грантерки звітують, як змінюється психологічний стан і їхня впевненість у собі. Бо будь-яка професія — це впевненість у собі. Якщо немає впевненості, працювати не будеш, навіть коли в тебе супервекладачі.

А яка процедура з тими, хто подався на грант на розширення, започаткування, відновлення власної справи?

З бізнесом трішки по-іншому. У жодному конкурсі з грантів ми не надавали прямого фінансування. Ми надавали обладнання. Також, якщо ідея передбачає сировину чи витратні матеріали, людина мала подумати, яким чином забезпечити їхню наявність. Бо бізнес — не просто десь узяти, а і вкластися. Ми показуємо різні моделі бізнесу, як впоратися, якщо немає значного стартового капіталу.

У багатьох є великий страх щодо комунікації з фіскальними службами, реєстрації ФОП, бухгалтерської звітності. Тож ми передбачили, що грантерки можуть отримати консультаційний супровід із цих питань. Тобто є кілька напрямків менторської підтримки: бухгалтерія, просування в соцмережах, коучинг для тих, хто з якоїсь причини застряг, нетворкінг.

Крім 17-ти жінок, які успішно пройшли перенавчання, у проєкті «Центри підтримки та розвитку жінок і дівчат Запорізької області» ще 30 жінок заснували діяльність, а дві започаткували соціальне підприємництво. А на початку цього року «УкрПростір» почав проєкт ФОР-САЖ (Фінансова та організаційна розбудова спроможності активних

жінок). У чому його відмінність від попереднього?

На сьогодні наші грантерки — це тільки жінки ВПО (минулого разу ми працювали і з місцевими). І ми діємо за принципом: маємо допомагати, якщо навіть мова йде про бізнес. Тож обов'язковими компонентами стали нетворкінг і залучення до соціальних проектів наших грантерок.

Один із прикладів — проведення мініярмарку «Крафт-тест ФОРСАЖ». Його ідея виникла, коли я завітала до нещодавно відкритої ветеранкою Юлією кав'ярні. Чому би нашим грантеркам тут не виставити свою продукцію?

На черговій зустрічі поділилася із жінками: ось є така ідея... Вони загорілися: «Що будемо робити?». І почали обговорювати варіанти. Мета саме така: аби вони самостійно визначили формати, розподілили обов'язки, самоорганізувалися. Ми готові підтримати їх експертизою, навіть вкласти

якісь свої гроші. Але має бути їхнє бачення. Тож жінки запропонували цей ярмарок.

Соціальною складовою була мінімальна націнка на товар. Так, бізнес — це про заробіток. Але націнка 20 відсотків — це для людей. Жінки погодилися, гарно працювали, «Крафт-тест ФОРСАЖ» успішно відбувся. Для багатьох жінок це був перший досвід. Знаю, що наші грантерки вже брали участь в інших ярмарках. Та й ново-відкритій кав'ярні така активність стала в пригоді.

До кінця року мають відбутися ще два нетворкінга, у яких візьмуть участь уже всі наші грантерки цього року — 77 жінок.

До представниць ветеранської спільноти потрібен підхід

Ви якось сказали, що вам нецікаво просто роздавати гроші... Нетворкінг — це саме про це?

Мене дуже тішить, коли наші жінки-грантерки обмінюються досвідом, гуртуються і роблять щось спільно. Наприклад, одна пропонує торттики для дорослих, дві інших додали свічки й льодяники — мають вийти дуже цікаві набори.

Кондитери об'єднуються, косметологи винаймають спільно приміщення — це більше про економію ресурсів, але і про спільну діяльність.

Відкривається вальфдорська школа, і вони залучають тих, хто за нашої підтримки поглиблював знання в психології.

Так співпало, що паралельно із ФОРСА-Жем «УкрПростір» реалізував ініціативу

Багато ветеранок казали як про потребу в психологічній підтримці, так і про неготовність користуватися послугами психологів у тих форматах, які надаються.

з дослідження потреб жінок ветеранської спільноти (жінки-ветеранки, жінки з сімей ветеранів, жінки з сімей загиблих захисників) за принципом: «нічого для нас без нас», щоб надати адекватні рекомендації для місцевих та регіональних програм та міжнародних організацій. Під час фокус-груп з'ясувалося серед іншого, що жінки-ветеранки через значну стигму ізолюються в суспільстві. Але мають велику потребу в комунікації між такими, як вони.

І ми до Дня Незалежності вирішили організувати для них фотосесію. Спитали в наших грантерок: хто готовий долучитися? Багато відгукнулося. Фотографині Лілія і Наталя погодились фотографувати, кондитери Ольга, Катерина, Анастасія, Олександра зробили тістечка, дві Наталі (свічкарка і виробниця сирів) сформували подарункові пакунки, Олена-поліграфістка зробила для них пакети й авторські

блокноти; психологиня, яка проходила в нас навчання, запропонувала арттерапевтичні практики, а жінка, яка отримала грант на облаштування конференц-залу, запропонувала це безпечне приміщення в укритті під фотосесію.

На фотосесію прийшли п'ять жінок із ветеранської спільноти — трохи насторжені. Але фотографувалися — у принесених із собою вишиванках, пікселі, навіть вечірніх сукнях — чотири години замість трьох. Тож фотосесія мала терапевтичний ефект: вони розслабилися, відчули контакт одна з одною і почали спілкуватися. Одна з ветеранок казала: у той день нічого не хотілося, повернулися важкі спогади, було бажання просто закритися. Але переконала себе піти на фотосесію, після якої написала у відгуку: «Таке відчуття, як заново народилася, захотілося знову щось робити. Дякую!».

Чому в якості терапевтичного засобу була обрана фотосесія?

Це один із засобів. Бо багато ветеранок казали як про потребу в психологічній підтримці, так і про неготовність користуватися послугами психологів у тих форматах, які надаються. А також про сумніви в професіоналізмі самих психологів. Тому в нас зараз завдання — знайти відповідні формати. Які будуть придатні як для жінок, так і для чоловіків-ветеранів. Бо поза межами організації я працюю із чоловічими групами, і запит на психологічну підтримку дуже великий.

Не можна лізти в мізки до людей без сертифікованої психологічної освіти

Ви постійно навчаєтесь, у тому числі і психології. Навіщо?

У 2022 році в спілкуванні з жінками, які переїхали, потрібно було шукати, як і що говорити, як себе поводити, щоб їх заспокоїти. Я натрапила на курс із позитивної психології американського університету. То було шикарне кількамісячне навчання, де експерти з життєстійкості розповідали

про свої дослідження. Усю програму психологічної підтримки ми будували на базі цього навчання.

Одна справа — коли йдеш інтуїтивно, але інша — якщо є доказові методи. Немає нічого універсального, але принаймні ти розумієш, що треба здійснити, аби отримати результат.

Після групових консультацій жінки підходять і щось запитують. Я впевнена, що ти не маєш права консультувати, доки не маєш відповідної освіти, яка має бути підтверджена. Психологія — це не закінчити курси за три місяці. Це має бути повна академічна освіта з підтвердженою кваліфікацією, і тільки після цього ти маєш право лізти в мозок людей.

Тож минулого року я отримала другу вищу освіту в Запорізькому національному університеті, і зараз є сертифікованим психологом. Магістерську роботу писала, опираючись саме на діяльність наших «Безпечних просторів», мала велику базу з дослідженнями, тому могла оперувати й цифрами, і фактами. Завершення університету було як підсумок роботи «Безпечних просторів».

Дива бізнес-школи в Івано-Франківську

А нещодавно ви реалізували ще один проєкт «Проведення бізнес-школи в Івано-Франківську»...

Якщо ми надаємо гранти і дбаємо про наших грантерок, то логічним продовженням є праця із цим бізнесом. І коли до нас звернулися партнери: «Чи є у вас ініціатива, яка могла би підтримати економічну спроможність жінок?», відповідь була: «Так!». Бо, як я казала, кожного місяця наші грантерки здають звіти. У них є форми з конкретними питаннями, як змінюється їхній бізнес, які ідеї з'являються додатково, які проблеми і як вони їх вирішують, за рахунок чого збільшують чи зменшують свій дохід. Тобто звіт — це дорожня карта, куди йти й що робити. Відповідно, там є чітко прописано, яких не вистачає знань та навичок.

І коли я відкриваю ці 39 звітів, то бачу конкретні потреби. Частина питань ми розкриваємо на нетворкінгах. А тут така можливість!

Насправді з початку ФОРСАЖу я думала, що людей із прифронтового регіону треба вивозити до безпечного місця, аби вони могли навчатися і комунікувати. Тож ми поширили в соцмережі анкету, відібрали 30 жінок із 50-ти охочих (наших грантерок серед них було тільки четверо), і в спокої інноваційного центру на базі ревіталізованого заводу «Промприлад» кваліфіковані тренери розповідали, як розробити персональні бренди, працюва-

...Існує думка, що громадська організація може щось лівою ногою зробити. Насправді ж ГО — це бізнес-модель, причому з більшими вимогами. ГО не може собі дозволити робити щось неякісно, репутаційні ризики значно вищі.

ти з цільовою аудиторією та зі зворотнім зв'язком, які можливості для бізнесу на сьогодні існують тощо.

Бізнеси в жінок були дуже різні: від стоматології та квестів до приватних шкіл та індивідуального пошиття купальників. І в цьому різнобарв'ї траплялися справжні дива. Наприклад, у вправі на партнерство жінки об'єднувалися у випадкові групи. Під час презентації виявилось, що в одній групі зібралися модельєр, жінка, яка робить прикраси, свічкарка, організаторка заходів, власниця кав'ярні, косметолог і флористка. Ну, так просто не буває — ось вам повний комплект для українського весілля! У зворотному зв'язку жінки написали, що хочуть цю випадковість перетворити на реальність.

За результатами школи 18 жінок написали, що будуть подаватися на гранти. Причому для дев'яти це слово взагалі було

нове. Взагалі чудова група, вони комунікували між собою прекрасно, і під час цієї 5-денної школи вже є 9 партнерств між собою.

Такі партнерства — для мене найцікавіше. І ще... Коли хтось робить свічки чи ковбасу, то одразу бачить продукт. Коли я щось роблю, то свій результат не можу помацати. Але через інших жінок, які долучаються до наших проєктів, я бачу, що я робила.

Донори зацікавлені працювати з організаціями, які дають хороші результати

«УкрПростір» має багато партнерів і консультантів, як ви їх знаходите?

Партнери самі на нас виходять. Ми періодично подаємо заявки на грант, але в нас вибудовані партнерські відносини. Донори зацікавлені працювати з організаціями, які дають хороші реальні результати. Тому до нас заходять із пропозиціями подавати заявки, і ми цьому дуже радіємо.

А консультантів ми залуцаємо за гроші й обираємо дуже ретельно. Психологи мінялися один за одним, поки ми не знайшли Олену, яка нас задовольняє на цьому етапі. Так само з бухгалтерією. Ми би не взяли людину, яка не має досвіду у веденні бізнесу й не розуміється на податках. Якщо це коучинг, то це має бути сертифікований коуч.

...Існує думка, що громадська організація може щось лівою ногою зробити. Насправді ж ГО — це бізнес-модель, причому з більшими вимогами. ГО не може собі дозволити робити щось неякісно, репутаційні ризики значно вищі. Тому всі наші залучені експерти мають рекомендації і відповідають нашим вимогам. Одна справа працювати з людьми в більш безпечній місцевості, інша — з людьми, які в постійній напрузі (плюс додаткова травма щодо переміщення). З консультантами ми проговорюємо теми, яких не можна торкатися. Бо повторна травматизація — страшна річ.

Бізнес не передбачає життя за рахунок інших

Проєкти якого напрямку ви маєте на перспективу?

У грантовій сфері є свої нюанси. Я періодично починаю нервувати, бо в людей з'явилось уявлення, що гранти — це «халлява». Але ж бізнес — це те, що розвивається самостійно. Ви можете брати додаткові ресурси, але це не означає, що ви маєте жити за рахунок інших, — такі бізнеси не будуть життєздатними.

Але ось я бачу заявку на креативну зйомку, де дівчина просить купити їй телефон за 60 тисяч. Питаю: «Що ви вмієте?». Відповідь: «Буду знімати». Але ж телефон не допоможе зробити креативне відео. Пояснюю, що дівчині спочатку треба отримати знання, як це робити. А телефон... Вона сказала, що нинішня її зарплатня — 30 тисяч. Виникає питання: чому вона не візьме його в кредит? Адже в бізнесі ми відкладаємо певну частину коштів на розвиток.

Ще приклад: приходять претендентка на грант, аби надавати клінінгові послуги. Журналістка, працювала в рекламному відділі, з тих статей знається на якихось засобах. Але ж самій працювати в клінінгу — це трохи інша річ. У гранті ми їй відмовили, вона образилася: «Ви в мене не повірили». Так, не повірила, бо знаю, що це будуть викинуті гроші. Людина не розуміє процесу й що робити з обладнанням. Але вирішила, що коли десь дають гроші, то треба просто брати. У нас не про те. Це про можливості, які ви можете використати, а можете не використати.

Щодо подальшого...

За 18 років, зважаючи, що я працюю з різними бізнесами й ГО, у мене є чим поділитися. У задумках — розвиток соціальної відповідальності бізнесу. І ще хотіла би працювати з категорією, яка потребує більше підтримки, бо менше користується увагою, — це родини ветеранів, родини загиблих і самі ветеранки.

У задумках — розвиток соціальної відповідальності бізнесу. І ще хотіла би працювати з категорією, яка потребує більше підтримки, бо менше користується увагою, — це родини ветеранів, родини загиблих і самі ветеранки.

Зараз ви ще паралельно працюєте з ромськими жінками, а в листопаді на вас чекають тренінги з політичного лідерства жінок. За такого навантаження і в наших умовах прифронтового регіону, переконана, інколи хочеться все кинути... У чому черпаєте наснагу?

Найкраще — лягти почитати... Раніше я за рік до 100 книжок читала. Після повно-

масштабного вторгнення певний час взагалі не могла читати, потім повернулася, але зараз читаю реально мало, фізично не встигаю. Тому потяг — улюблене місце, бо там можу добратися до книги.

Малювання дуже допомагає. У перші місяці великої війни багато малювала, родина подарувала мольберт, маю купу пензлів, фарб, але давненько за них не бралася. Та принаймні кольоровими олівцями на аркуші щось зобразити — допомагає позбутися важких емоцій. І ще слухаю музику.

А в ідеалі — піти кудись пройтися, поїхати на дачу, побути на природі з родиною. Яка мене розуміє і постійно в усьому підтримує.

Фото: В'ячеслав Раєвський

ПОЛІТИКА

Український досвід для Європи: війна на морі

Михайло Гончар, Центр «Стратегія ХХІ»

Фото: Петро Андрусечко

Те, що зазвичай називають «війною в Україні», є насправді російською агресією проти України й війною росії проти Європи, проти НАТО та Європейського Союзу. Є цілком реальний ворог, а не абстрактний імовірний противник. Цей ворог не приховує своїх намірів, своїми діями демонструє готовність до продовження агресії, діючи як гібридними, так і конвенційними методами. Поява невідомих дронів у зоні Данських проток актуалізувала тему протидії ворожим діям, особливо з огляду на те, що зона Балтики та Північне море є життєво важливими для промисловості, енергетики, транспорту та безпеки Євросоюзу.

Морська вразливість Європи

Моря навколо Європи насичені критичною інфраструктурою — волоконно-оптичними лініями зв'язку, енергетичними кабелями, газопроводами, видобувними платформами. На морському узбережжі чи неподалік від нього розташовані АЕС,

СПГ-термінали, нафтотермінали, офшорні вітропарки. Обидва моря формують одну з найгустіших у світі мереж підводної цифрової інфраструктури, що сполучає країни Європи з глобальними інтернет-магістралями. У Балтійському морі — майже 10 тис. км підводних телекомунікаційних кабелів, у Північному — до 30 тис. км.

У Північному морі нараховується понад 1200 нафтових і газових платформ різних типів, 35 основних підводних газопроводів високого тиску, 10 магістральних силових кабелів, що передають 35 ГВт електроенергії (еквівалент 35 стандартних атомних енергоблоків), понад 4000 вітро-турбін офшорних парків, понад 70 телекомунікаційних оптоволоконних кабелів. Балтійське море має меншу насиченість підводною інфраструктурою — функціонують 2 підводних газопроводи, 6 основних силових кабелів, що передають 3,9 ГВт потужності, понад 30 телекомунікаційних кабелів, майже 700 вітро-турбін загальною потужністю 3,1 ГВт.

Зважаючи на таку щільність критичної інфраструктури як на дні морському, так і навколо морів, завдання її захисту від зловмисних дій уявляється доволі складним. Особливо з огляду на вдосконалені технології ведення війни гібридного типу, коли не можна чітко визначити, що сталося — технічна аварія чи спланована диверсія, замаскована під технічну аварію.

Захистити тисячі об'єктів енергетики та десятки тисяч кілометрів підводних комунікацій, вести ефективний моніторинг їхнього стану та стану середовища поблизу не уявляється реалістичним, хоч які сучасні технічні можливості в поєднанні із ШІ не були б залучені.

Так досі немає публічно підтвердженого остаточного вердикту, який би довів, що конкретні дії були навмисно здійснені російською державною агенцією або її проксі в усіх випадках розриву якорями суден телекомунікацій, силового кабелю

та газопроводу на дні Балтики протягом 2022–2024 років.

Захистити тисячі об'єктів енергетики та десятки тисяч кілометрів підводних комунікацій, вести ефективний моніторинг їхнього стану та стану середовища поблизу не уявляється реалістичним, хоч які сучасні технічні можливості в поєднанні із ШІ не були б залучені. До речі, вивести з ладу високовартісну вітроустановку вітропарку не так уже і складно й зовсім недорого. Один frv-дрон із кумулятивним зарядом вартістю 1000–2000 євро виведе з ладу вітро-турбін потужністю 10 МВт, яка коштує приблизно 20 млн євро.

Російський погляд

Росія розглядає підводну інфраструктуру Європи як її критичну вразливість. Насправді це так і є. Росія давно відпрацьовує варіанти як непомітного, так і конвенційного ураження її в певний «час Ч».

Морська доктрина РФ, затверджена 2022 року, вказує як на можливість проведення гібридних операцій, так і легалізує застосування військової сили у важливих для росії районах Світового океану:

«103. Российская Федерация для реализации и защиты своих национальных интересов:

26) в жизненно важных районах (зонах) Мирового океана, наряду с политическими, дипломатическими, экономическими и информационными методами, в полном объеме использует военно-силовые методы, включая военно-морское присутствие, демонстрацию флага и силы, при необходимости применяет военную силу...».

Основні ризики в період ведення війни гібридного типу зводяться до:

- кіберураження енергетичних мереж;
- прихованих диверсійних дій, замаскованих під технічні інциденти;
- прямих диверсійних дій анонімних виконавців.

При переході до конвенційної війни основний ризик пов'язаний із кінетичними впливами на ключові об'єкти інфраструктури з метою їхньої дисфункції та/або їхнього захоплення.

Для ефективного застосування сил і засобів необхідно забезпечити відповідні розвідувальні можливості. Командування ВМФ рф із середини минулого десятиліття чітко поставило за мету «побудувати більш крупні системи підводного нагляду на Балтиці, на Севері і Дальньому Востокі». Той, хто має більше «очей та вух» у морі, той у ньому й переважає. У зоні Арктики, Карському та Баренцевому морях росія створює систему підводного моніторингу «Гармонія».

Морська колегія росії, яка традиційно була підпорядкована уряду рф, після прийняття Морської доктрини тепер функціонує як орган при президенті рф. Це вказує на зростання пріоритетності морської по-

росія розглядає підводну інфраструктуру Європи як її критичну вразливість. Насправді це так і є. Росія давно відпрацьовує варіанти як непомітного, так і конвенційного ураження її в певний «час Ч».

літики для росії. Колегію очолив відомий соратник путіна Ніколай Патрушев. Показово, що у 2025 році, за дорученням путіна, проект Північного морського шляху трансформований у Трансарктичний транспортний коридор — від Владивостока на сході до Санкт-Петербурга й Калінінграда на заході. Паралельно це коридор також від портів Китаю до європейських портів. Така собі російсько-китайська синергія.

Такий підхід цілком вписується в політику «повороту на Восток», проголошену десять років тому путіним. Це означає, що західний кінець Трансарктичного коридору, тобто моря Баренцеве, Норвезьке, Північне та Балтійське будуть у зоні особливої уваги з погляду забезпечення кремлем безпекових умов у російському їх розумінні, оскільки «агресивні НАТО та ЄС» домінують у цих морях. Альянс «агресивно розширився» і «поглинув» нейтральні Фінляндію та Швецію, чим створив додаткову загрозу для росії. А тому росія має відповісти на загрози, що виникли. Тим більше, що росія, за словами першого помічника путіна з міжнародних питань

Той, хто має більше «очей та вух» у морі, той у ньому й переважає. У зоні Арктики, Карському та Баренцевому морях росія створює систему підводного моніторингу «Гармонія».

Юрія Ушакова, зіштовхується зі «згуртованою ненавистю європейців до росії». Ось така вона — логіка кремля.

Чорноморський кейс

Як може діяти росія в морях навколо Європи, можна побачити значною мірою на прикладі її дій у Чорному морі із самого початку агресії проти України у 2014 році.

Гібридна окупація українського півострова Крим вийшла за його межі. У північно-західному секторі Чорного моря російський спецназ захопив на початку березня 2014-го українські газові бурові та видобувні платформи. Вони, як цивільна інфраструктура, не були захищені ніяким чином. Згодом на низці захоплених платформ окупантами було змонтовано радіолокаційне обладнання — РЛС типу

«Нева». Мета — контроль повітряного та надводного простору північно-західного сектору моря між Кримом та узбережжям Одеського регіону.

Під час бойових дій у Чорному морі після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, на платформах було розміщено обладнання для ведення радіотехнічної розвідки та засоби РЕБ. Також окремі платформи служили пунктами проміжного складування технічних засобів та амуніції для диверсійних дій російського спецназу на українському узбережжі. У червні 2023 року ВМС ЗСУ з берегових ракетних комплексів «Нептун» завдали ракетних ударів по платформах, а у вересні спецназ Головного управління розвідки Міністерства оборони України реалізував успішну операцію зачистки цих пунктів. Відтоді це робиться періодично, як тільки з'являється підозра, що на платформах щось з'явилося.

Потенціал ворога

Краще визначити джерела загрози для критичної інфраструктури, щоб тримати їх у полі постійного моніторингу й бути готовими протидіяти. Відповідь на питання, де перебувають джерела загрози, не потрібно довго шукати. Ось лише декілька основних. У зоні Балтики — це 561-й морський розвідувальний пункт спеціального призначення Балтійського флоту рф. Військове містечко розташоване в історичній садибі часів Пруського тевтонського ордену, яка відома як «садиба Гаффкен». Завдання 561-го МРП — проведення спеціальних і розвідувальних операцій із використанням підводних розвідників-водолазів, підводне мінування, розвідувально-диверсійна діяльність в акваторії портів, на рейдах, захоплення суден і берегових споруд. Захоплення принаймні однієї з АЕС у зоні Балтики дасть можливість шантажу ЄС і НАТО, подібно тому, як росія шантажує Україну, захопивши Запорізьку АЕС.

У складі Північного флоту є 420-й морський розвідувальний пункт спеціаль-

ного призначення. Основним завданням 420 МРП визначалося: у взаємодії та з використанням спеціальних суден Головного управління глибоководних досліджень МО рф виведення з ладу елементів американської протичовнової системи SOSUS (SOund SUrveillance System), підводних кабелів, диверсії на берегових акустичних станціях, здійснення диверсій на підводних трубопроводах, силових кабелях, оптоволоконних мережах у Північній Атлантиці й Західній Арктиці в межах зони відповідальності Північного флоту рф.

І звичайно ж, слід мати на увазі Головне управління глибоководних досліджень МО рф, розташоване в Петергофі поблизу Петербурга. Це одна з найбільш засекречених військових частин МО рф, яка планує та займається спеціальними підводними операціями, має спеціальний флот, що налічує 50 одиниць надводних та підводних засобів. Гідронавти ГУГД займаються розвідувальною діяльністю — прослуховують кабелі зв'язку, встановлюють на морському дні різноманітне обладнання, а також займаються плануванням та завчасною підготовкою масштабних диверсій на трансатлантичних волоконно-оптичних лініях зв'язку між Європою та Північною Америкою на певний «час Ч», коли росія вирішить завдати прямого чи гібридного удару по НАТО.

Слід звернути увагу й на спеціальні засоби, якими володіють сили російських флотів для ведення диверсійних дій. Це не тільки штатні сили й засоби, що перебувають на балансі флотів російського ВМФ чи МО. Є низка цивільних засобів, які використовуються росією для військових цілей. Лише один приклад.

Коли у 2021 році адміністрація Байдена дала можливість росії завершити газопровід «Північний потік-2», у зоні його будови на Балтиці з'явилася відповідна флотилія суден технічного флоту для виконання трубоукладальних робіт. Разом із ними в складі флотилії були й інші судна. Зокрема, від Морської рятувальної служби Федерального морського агент-

ства Міністерства транспорту рф були скеровані багатофункціональні аварійно-рятувальні судна «Спасатель Карев» та «Бахтемир». Це цілком логічно, щоб аварійно-рятувальні судна були поблизу. Однак усі ці «спасатели» насправді є суднами подвійного призначення і можуть використовуватися як у цивільних, так і у військових цілях. Для виконання спецзавдань на борт береться спецкоманда.

Так ось, під час завершального етапу робіт із будови газопроводу ПП2 на борту означених суден були помічені та ідентифіковані військовослужбовці окремих спеціальних частин МО рф та Військово-морського флоту, зокрема з Головного

Слід звернути увагу й на спеціальні засоби, якими володіють сили російських флотів для ведення диверсійних дій. Це не тільки штатні сили й засоби, що перебувають на балансі флотів російського ВМФ чи МО. Є низка цивільних засобів, які використовуються росією для військових цілей.

управління глибоководних досліджень, з 313-го Окремого загону спеціального призначення для боротьби з підводними диверсійними силами та з 342-го аварійно-рятувального загону Балтійського флоту, що базуються в місті Балтійськ.

Зведена група спеціального призначення в кількості 18 осіб перебувала по чергово на борту цих суден. Оснащення цих суден містить телекеровані підводні апарати МСС-3000, що дають змогу працювати на глибинах до 3000 м. Також судна можуть комплектуватися підводними апаратами з маніпуляторами, оснаще-

ними спеціальними ножами та кабелерізами, за допомогою яких підводна інфраструктура може бути пошкоджена чи виведена з ладу.

Підвищена активність групи спостерігалась у ВМЕЗ Данії та Німеччини в зоні проходження підводних ВОЛЗ «Baltica» (сполучає Польщу, Швецію, Данію) та «Denmark – Poland 2» (сполучає Польщу з островом Борнгольм). Судячи з усього, група виконувала роботи з рекогностування для підготовки до встановлення в подальшому засобів отримання інформації з означених вище європейських ВОЛЗ, а також місць розміщення гідроа-

Найкраща відповідь для ворога на його підпорогові дії — не тільки створити проєкцію асиметричної загрози для нього, але й діяти, у тому числі дзеркально.

кустичних станцій для контролю підводного простору західного сектору Балтійського моря.

ВМФ рф, ГУГД мають у своєму розпорядженні цілу флотилію спеціалізованих дослідницьких та допоміжних суден, які можуть бути носіями також безпілотних підводних апаратів. І мова тут йде не тільки про добре всім відомі гідрографічні кораблі типу «Янтарь» чи «Адмирал Владимирский». Окрім суден-рятувальників, до виконання завдань спеціальні частини ВМФ рф практикують залучення і інших типів цивільних суден — танкерів, суховантажів, риболовецьких траулерів, які раптом починають «ловити рибу» поблизу зони навчань НАТО.

Очевидно, що неідентифіковані дрони в повітряному просторі Данії, Швеції, Норвегії не могли там з'явитися без морської платформи. Найімовірніше, що такою платформою міг бути контейнеро-

воз. Тим більше, що якраз саме приховане переміщення і старт дронів найкраще відпрацьовані саме з контейнерів, якщо пригадати, як запускаються «шахеда», «герані», «гербери», «пародії».

Росія має і продовжує розробляти номенклатуру розвідувальних та ударних підводних дронів, а також і ударних надводних. Нещодавно вони це продемонстрували в дельті Дунаю, знищивши корабель розвідки ВМС України. Поразки, яких зазнав російський надводний флот у бойових діях проти України на Чорному морі, не повинні породжувати зайві ілюзії щодо неефективності його в морських глибинах.

Уроки для Європи

Які уроки з російсько-української війни, яка триває вже 12-й рік, можна зробити в контексті реагування на реальні та потенційні загрози?

Урок №1 полягає в посиленні розвідувальних та контррозвідувальних спроможностей західних альянсів. Це можна назвати «знати більше про хижака, не даючи йому змоги знати більше про мисливця».

Урок №2 полягає в тому, що цивільна морська нафтогазова інфраструктура (платформи) має бути підготовлена належним чином для захисту від військового нападу, навіть якщо він здається малоімовірним. Це називається «захиститись від хижака».

Урок №3 полягає в пошуку та ліквідації таємно встановлених ворожих «вух» та «очей» у зонах розміщення критичної інфраструктури. Це називається «закрити очі й вуха хижаків».

Урок №4: місця дислокації та маршрути переміщення спеціальних суден, за допомогою яких можуть здійснюватися диверсії, відомі. Їх не так багато. Вони мають бути виведені з ладу або ж знищені в «час Ч». Це називається «відрубати лапи хижаку».

Наприклад, згадані судна-«спасателі» — у мирний час їхнє переміщення має

бути під контролем, а у воєнний час вони є законною військовою ціллю і підлягають знищенню чи принаймні ураженню, де б вони не були. 10 вересня в районі Новоросійська атакою українського БПЛА був уражений «Спасатель Ильин» — судно того ж проекту, що і згадані інші.

Урок №5 полягає в тому, щоб не допустити захоплення противником офшорних об'єктів. У випадку їхнього захоплення вони мають бути під вогневим контролем із тим, щоб не дати противнику використовувати їх у цілях сприяння веденню бойових дій. Це називається «позбавити хижака засідки».

Урок №6: необхідно підготувати заздалегідь список цілей для ураження на території ворога, по яких має бути завдано негайного диспропорційного удару у відповідь на його агресію. Це називається «підпалити барлогу хижака».

Найкраща відповідь для ворога на його підпорогові дії — не тільки створити проєкцію асиметричної загрози для нього, але й діяти, у тому числі дзеркально, у певних випадках. Як відомо, путін якимось зазначив, що ленінградська вулиця навчила його принципу «бий першим!», що він і постійно робить. Цей принцип слід обернути проти росії. Робити це потрібно в асиметричний спосіб — «дій превентивно й непомітно, бий там, де ворог не очікує». Peacetime завершився для Європи, зараз — wartime. Стара латинська істина «nullum magnum periculum sine periculo vincitur» провіщає «жодна велика небезпека не долається без небезпеки». Європа має діяти превентивно, а не реактивно. Потрібно бути готовими «рубати лапи хижаку», перш ніж він нападе на вас. Самостримування Європи й Заходу в рамках хибної антиєскалаційної моделі поведінки щодо хижака — шлях до самознищення.

«Церковний фронт» та консолідація російських впливів у Вірменії. Готовність Єревану грати у відповідь

Володимир Копчак, керівник Південнокавказького сектору ЦДАКР

Фото: **Український журнал**

«Переговорний процес щодо Карабаху ніколи, ані на жодну секунду, не був про врегулювання питання Карабаху. Весь переговорний процес був про утримання Вірменії і — а чом би й ні — Азербайджану в пастці. Більше ні про що. Ніколи не ставилося завданням вирішення питання Карабаху [...] Завдання полягало в тому, щоб Республіка Вірменія не мала шансу стати незалежною державою».

Цей пасаж сьогодні навряд чи заслуговував би на увагу через банальність та очевидність, якби він не належав прем'єр-міністру Вірменії Ніколу Пашиняну. Саме так нещодавно він парировував на зустрічі з депутатами закиди про «псування відносин із росією», вичерпно пояснюючи багаторічну логіку кремля як єдиного й безальтернативного модератора («посередника», «арбітра» — необхідне підкреслити) карабаського конфлікту.

Черговий часом «Ч»

Саме такими публічними тезами вірменський прем'єр у рамках внутрішньополітичного протистояння нині обстоює та посилює двосторонній(!) формат перемовин із Баку. Формат, який закладає основи подальшого мирного співіснування двох країн і — як уже можна побачити за поточними результатами — робить його незворотнім.

Так, остаточно втративши обопільний «карабаський гачок», кремль, по суті, висуває аналогічні «претензії» до Єревану й Баку, які в унісон більше не потребують посередництва москви й усіяко це демонструють не на рівні гучних заяв,

а конкретними справами в рамках мирного процесу. На кінець 2025 року росія у власних істеричних спробах зірвати повноцінну мирну угоду між Азербайджаном і Вірменією виглядає відверто безглуздо. Втративши головний базис для конфліктного управління Південним Кавказом, Москва, однак, не полишає спроб втрутитись у процес, щоби згодом вкотре спробувати його «очолити».

Черговим часом «Ч» для Москви тепер буде червень 2026 року, коли у Вірменії відбудуться планові парламентські вибори, після яких буде сформовано новий уряд (Вірменія — парламентська республіка, де головою держави фактично є прем'єр-міністр). Певні російські олігархічно-силові угруповання, за благословення Кремля, активно займаються розхитуванням режиму Нікола Пашиняна з метою його знесення або максимального послаблення під час найближчого виборчого циклу. (В Азербайджані Москва такої опції зі зрозумілих причин позбавлена). Цей процес розпочато не вчора й навіть не позавчора, — Москва воліла б узагалі не доводити до планових виборів, а вирішити питання «через вулицю». Такі спроби за правління Нікола Пашиняна мали місце неодноразово, однак поки що зазнавали фіаско. Буквально остання така спроба пов'язана з активацією «церковної лінії» для тиску на чинну владу.

Делімітація/демаркація ділянки кордону з Азербайджаном і «церковний антимайдан»

У квітні 2024 року Азербайджан та Вірменія здійснили без перебільшення прорив у мирному переговорному треку. Після серії двосторонніх(!) консультацій на визначеній ділянці було проведено делімітацію і демаркацію державного кордону в районі Товузького району Азербайджану та Тавушської області Вірменії (у т.зв. Воскепарській зоні). Так, це відбулося лише на приблизно 12-кілометровому відрізку кордону, однак стало прецедентом для

вірменсько-азербайджанського врегулювання. Після цього для автора матеріалу процес подальшого мирного співіснування між двома країнами став виглядати незворотнім, адже:

- 1) Результат було досягнуто без залучення третіх сторін (усі чудово розуміли, яку «третю сторону» вдалося не допустити до «модерації процесу»). Росія була дуже не проти саме тут «посередничати». Наприклад, ще у 2021–2022 роках точилися реальні розмови про можливе розміщення «елементів російської військової присутності» у вказаному районі на території Вірменії, Єреван наче був не проти, були визначені навіть пункти дислокації. Однак після лютого 2022 року присутність у цих процесах Росії ставала все більш токсичною і недоцільною як для Баку, так і для Єревану;
- 2) Під час визначення кордону на вказаній ділянці було частково вирішене питання т.зв. анклавів. Вірменія повернула Азербайджану під контроль частину його міжнародно визнаної території з прикордонними селами, які були зруйновані в період 1991–94 років і фактично перебували під вірменською окупацією. (Загалом проблема «анклавів» є найбільш болючою в територіальній частині мирного процесу між Баку та Єреваном і заслуговує на окремий матеріал. Тут же акцентуємо увагу на прикладі вирішення найбільш проблемного питання у двосторонньому форматі);
- 3) У процесі делімітації/демаркації на вказаній ділянці сторони навіть змогли місцями відійти від карт адміністративних кордонів радянських республік, до яких прив'язані кордони незалежних Вірменії та Азербайджану. Фактично відбувся обмін незначними частинами територій задля збереження вже наявних місцевих транспортних сполучень (як у випадку із Вірменією) або доступу місцевого населення до водних ресурсів (як у випадку з Азербайджаном). Сторони не дуже охоче акцентують на цьому увагу, однак ми маємо приклад перемо-

ги не лише політичної волі, а і здорового глузду, що дає надію на конструктивне вирішення і інших проблемних питань подальшого мирного співіснування.

Безумовно, процес делімітації/демаркації у «Воскепарській зоні» не відбувався безболісно. У місцевого вірменського населення були природні побоювання щодо сусідства з азербайджанцями в нових реаліях. Наприклад, ділянка кордону почала проходити буквально територією вірменського села Кіранц. Ситуація медійно нагніталася опозиційною до Пашиняна пресою, мовляв, Вірменія йде на одноосібні поступки під тиском Баку (що частково відповідало дійсності, адже повернення під контроль окупованих багато років тому прикордонних сіл/територій

Влада Вірменії отримала беззаперечні докази підготовки москвою чергового етапу ескалації з активним залученням представників вищого духовенства, відомого опозиційного пулу «реваншистів» («карабаський клан»), а також представників фінансово-промислової групи (ФПГ) «Ташир» російського олігарха Самвела Карапетяна

було вимогою азербайджанської сторони для запуску процесу делімітації/демаркації кордону).

На настроях місцевого населення цілком очікувано спробували зіграти орієнтовані на Москву опозиційні сили, системно підготувавшись до «здачі Пашиняном вірменських територій Азербайджану» (як і «Нікол — зрадник», це є одним із головних гасел вірменської опозиції). Саме в цей

період на передній план виходить церковна лінія російських впливів (агентури) для розхитування режиму Н. Пашиняна.

«Тавуш в ім'я Батьківщини»

Ключову роль тут «раптово» почав відігравати архієпископ Баграт «Србазан» (світське ім'я — Вазген Галстанян), очільник регіональної Тавушської єпархії Вірменської Апостольської Церкви (ВАЦ). Так само «раптово» з'явився очолюваний ним протестний рух «Тавуш в ім'я Батьківщини». Помутивши воду в прикордонних населених пунктах, де відбувалася делімітація/демаркація кордону, В. Галстанян запустив імпровізовану «хресну ходу» на Єреван (подекуди відверто погано копіюючи знаменитий похід із рюкзаком Н. Пашиняна, який започаткував «оксамитову революцію» у 2018 році). Із наближенням до Єревану «хресну ходу» Галстаняна знову ж таки «раптово» підтримали практично всі опозиційні осередки з відомого крила «реваншистів» чи — як часто їх називають — «карабаського клану» експрезидентів Роберта Кочаряна й Сержа Саргсяна. Завдяки останнім та їхнім партійним осередкам рух мав сталу медіапідтримку. У столиці вдалося організувати низку багатолюдних (як для опозиції) мітингів і навіть заворушень, які, однак, не мали масового характеру не в останню чергу через злагоджені превентивні дії силовиків.

Рух «Тавуш в ім'я Батьківщини» навесні — влітку 2024 року остаточно здувся передусім через комічність чи навіть гротескність лідера протесту — архієпископа Баграта. Він, приміром, почав оголошувати себе наступним прем'єром, при цьому з трибуни давав Пашиняну ледь не «15 хвилин на відставку». Зробивши таку картинку, він остаточно розлякав непроплачених мітингувальників. В. Галстанян став настільки кумедним персонажем, що навіть з'явилася жартівлива конспірологічна теорія, що його вигадав і найняв власне Пашинян для остаточної дискредитації опозиційного руху.

Зв'язки «заколотників»

Однак вірменським силовикам було не до сміху. У період «церковного антимайдану» була проведена системна робота із превенції ескалації. Були виявлені агентурні зв'язки «заколотників», які вели до Москви. Вдалося зібрати оперативні аудіо-записи та іншу доказову базу, які згодом почали дозвано публікуватися. У неpubлічній же комунікації з Москвою Єреван давав зрозуміти Кремлю про обізнаність щодо російських планів і попереджав про готовність до гучних арештів, якщо не вивести з гри надісланих із Росії персонажів. Такий підхід спрацював, у 2024 році церковна «консолідація проти Пашиняна імені Баграта» остаточно деградувала і втратила ситуативних прибічників. Доказова ж база чекала свого часу для оприлюднення...

Публічно ситуацію на церковному фронті прорвало наприкінці травня – у червні 2025 року. Конфлікт між вірменською владою та вищим духовенством ВАЦ набув ознак відкритої війни. Нікол Пашинян публічно кинув виклик церковним ієрархам, включно з особисто Католикосом Гарегіном II (світське ім'я – Ктрич Нерсісян). Формальним (публічним) приводом наїзду стали грубі порушення духовенством внутрішніх церковних канонів, зокрема обітниць безшлюбності (целібату), обов'язкових для тих, хто набуває сану єпископа й вище. Нікол Пашинян почав оприлюднювати інформацію про походеньки Католикоса і членів його родини, які виглядали пародією на «Санта-Барбару».

Однак акцент на доброчесності духовенства був лише медійною ширмою для дій у відповідь на підготовку нового етапу з розхитування ситуації всередині Вірменії в інтересах Кремля із наближенням парламентських виборів у червні 2026 року.

Станом на червень 2025 року, Вірменія і Азербайджан досягли чергового суттєвого прогресу в мирних переговорах.

В одному з останніх випусків УЖ, у статті про конфлікт між РФ і Азербайджаном, детально проаналізовані вірменсько-азербайджанські зустрічі й переговори на найвищому рівні в Стамбулі та Абу-Дабі. (Паралельно велася активна підготовка до «Вашингтонського дива», коли в серпні 2025 року сторони, за присутності та під потенційну Нобелівську премію Д. Трампа, фактично закрили історію війни). У Росії детально були обізнані про вказані прогresi, що зумовило фактично синхронну «гібридну» атаку на Єреван і Баку (знову ж таки відсилаємо до азербайджанського матеріалу в УЖ).

Влада Вірменії отримала беззаперечні докази підготовки Москвою чергового етапу ескалації з активним залученням представників вищого духовенства, ві-

Рух «Тавуш в ім'я Батьківщини» навесні – влітку 2024 року остаточно здувся передусім через комічність чи навіть гротескність лідера протесту – архієпископа Баграта. Він, приміром, почав оголошувати себе наступним прем'єром, при цьому з трибуни давав Пашиняну ледь не «15 хвилин на відставку».

домого опозиційного пулу «реваншистів» («карабаський клан»), а також представників фінансово-промислової групи (ФПГ) «Ташир» російського олігарха Самвела Карапетяна (про останнього докладніше нижче).

«Підвів Азербайджан». Бо не напав...

Вірменські силовики почали діяти на попередження. Зокрема, відбулись ареш-

ти у перерахованих вище угрупованнях, була організована серія дозованих зливів. Як виявилось, оперативні аудіозаписи (багато з яких — річної давності) містили «дискусії» представників духовенства на теми масового саботажу, перерізання тролейбусних ліній і кабелів інтернету, перекриття вулиць у Єревані шляхом штучних ДТП, доцільність «сакральних жертв» — вбивства окремих осіб зі складу опозиційного протесту з компенсацією членам їхніх родин тощо. І це лише з того, що було публічно підсвічене.

Особливо тут відзначився врешті-решт заарештований архієпископ Мікаел Ад-

жапахян, глава Ширакської єпархії ВАЦ (центр — м. Гюмрі, де розташована 102-а військова база зс рф). Він, наприклад, неодноразово виступав із претензіями до Р. Кочаряна і С. Саргсяна, мовляв, не вже в них немає відданих генералів для того, щоб «здійснити воєнний переворот і врятувати країну». Цей товариш також зіграв ключову роль у консолідації проросійських кіл у Гюмрі, унаслідок чого на місцевих виборах там переміг і став мером Вардан Гукасян, місцевий кримінальний елемент, який став об'єднувальною фігурою для проросійських опозиційних сил. (Вардан Гукасян нещодавно був за-

арештований, йому не допомогла посада мера).

На оприлюднених плівках часто фігурував згаданий вище знаменитий Вазген Галстанян із «цікавими ідеями», ознайомлення з якими викликало єдине запитання: чому він не був заарештований ще рік тому під час «церковного антимайдану»? До речі, є думка, що свого оприлюднення чекають заяви Вазгена Галстаняна, де він прямо скаржиться (чи то росіянам, чи то в принципі), що навесні – влітку 2024 року «їх дуже підвів Азербайджан» (с). Так, ми не обмовились. Тоді, як і завжди, логіка росіян та їхніх посіпак була про-

стою, як олівець: через протести та ескалацію в прикордонних районах Вірменії зривається процес демаркації/делімітації кордону. Бажано з бійками і провокаціями в бік Азербайджану. Останній розцінює це як зрив домовленостей і вирішує питання силою («нападає на Вірменію»). Усе відбувається на тлі «церковної ходи» («антимайдану») на Єреван, де народ зносить режим «зрадника» Пашиняна. Приходить тимчасовий уряд, який швиденько нормалізує відносини з росією. А росія втручається і вкотре в історії «рятує» Вірменію, яка створює союзню державу з нею (і можна ще з Білоруссю)... Залізний

план, погодьтесь? Але є одне «але»: «Підвів Азербайджан». Бо не напав...

Даруйте мені такі спрощення, однак вище не було жодної іронії, це все реальні сподівання певних кіл у Москві, які давно відмовляються задовольняти в Баку і Єревані.

Хід «Таширом»

У червні 2025 року до Вірменії прибуває Самвел Карапетян, російський мільярдер зі списку Forbes, засновник ФПГ «Ташир». Фактично відразу він був заарештований зі звинуваченнями в публічних закликах до захоплення влади на тлі відкритої підтримки ВАЦ у конфлікті з владою.

... У Росії дійсно вирішили, що саме церковна лінія (ВАЦ як інституція за посилення з боку Самвела Карапетяна і групи «Ташир») є впливовою і найменш токсичною об'єднаною формацією для проросійського опозиційного руху на найближчих парламентських виборах. Усі інші гравці, партійні проєкти та інституції відверто себе дискредитували.

Підкреслимо, що це лише видима частина претензій. Самвела Карапетяна було заарештовано під час викриття згаданої вище мережі з ознаками терористичної діяльності і прямих загроз конституційному ладу й національній безпеці Вірменії.

Власне, приїзд Самвела Карапетяна до Вірменії в подібних обставинах — «під хаос» чи «під переворот», імовірно, із про-

гнозованою посадкою до в'язниці, — уже виглядає як суто кремлівський проєкт, коли він отримав «пропозицію, від якої не зміг відмовитись». Які інструменти переконання застосував Кремль — ще доведеться з'ясувати, однак дуже важко припустити, що така обережна й досвідчена людина, як Самвел Карапетян запустила такий «партійний проєкт» суто з власної ініціативи.

Логіка Кремля тут зрозуміла. Там не відмовляються від ідеї виростити у Вірменії «рівновіддалену» політичну фігуру, яка б водночас: а) була б проросійською, б) дико опозиційною до режиму Н. Пашиняна та в) не токсичною через зв'язки з реваншистами із «карабаського клану». З останнім у Москві великі проблеми. Кремль скільки завгодно може вважати вірмен ідіотами (це проблеми Кремля), однак Самвел Карапетян не міг не знати поточні настрої населення — як щодо ідеї реваншу з Азербайджаном, так і щодо суто власної фігури (і не лише стосовно зв'язків із експрезидентами Р. Кочаряном та С. Саргсяном). Серед іншого, С. Карапетян є власником компанії-монополіста «Електричні Мережі Вірменії», яка багато років, по суті, грабує вірменське населення в інтересах Росії. Паралельно з арештом С. Карапетяна вже запущено процес націоналізації компанії.

А в іншому, так, С. Карапетян, як вважають у Москві, дуже зручний і «перспективний» проєкт. Має власні фінансові активи (не треба витратити окремі «оперативні» кошти), на підхваті — контрольовані бізнес-активи підконтрольного Роберта Кочаряна. С. Карапетян дійсно є одним із найбільших меценатів ВАЦ, за власний кошт відновив Кафедральний собор і резиденцію Католикоса в Ечміадзіні (Вагаршапат, церковна столиця Вірменії). Тому прив'язка до ВАЦ та ореол «захисника християнства у війні з Пашиняном» є, за логікою Кремля, цілком природними. До речі, гучну заяву проти прем'єра про готовність «вирішити проблему нашими методами» С. Карапетян зробив саме в Ечміадзіні...

Всі тепер діють, «як путін»

С. Карапетян має досить суттєві зв'язки не лише в рф, а й на Заході. Наприклад, йому вдалося організувати інтерв'ю Такара Карлсона для свого племінника Нарека Карапетяна, який веде передвиборчі справи, поки Самвел перебуває в ув'язненні. Інтерв'ю дуже рекомендоване для перегляду — там був шокований навіть Такара Карлсон.

Зазначимо, що на подібну роль ставлення в москві розглядали Карена Карапетяна (не плутати із повним тезкою — рідним братом Самвела Карапетяна), топменеджера Газпрому, колишнього прем'єра Вірменії, який у 2018 році за новою Конституцією мав стати главою держави, однак відбулася «оксамитова революція» (плюс його тоді добряче «кинув» тодішній президент Серж Саргсян). Так от, у Карена Карапетяна, який давно осів у москві, вистачило клепки не заходити в одну й ту саму воду двічі. Він добре розумів і прогнозував ставлення вірмен до такої ідеї.

Вкотре відсилаючи до азербайджанського матеріалу в УЖ, нагадаємо, що активні заходи кремля у Вірменії під умовним позначенням «Церква-Ташир» були запуснені практично водночас з атакою на Азербайджан. На тлі арешту в Єревані Самвела Карапетяна один з азербайджанських колег жартома чи всерйоз заявив: «це що ж виходить, Пашинян тепер діє, як путін»... Буквально за декілька днів у Єкатеринбурзі під час масових затримань було здійснене ритуальне вбивство двох азербайджанців. Баку почав відповідати дзеркально й жорстко (арешти офіцерів фсб, що працювали під дахом агентства «Спутнік-Азербайджан», закриття «русского дома» в Баку тощо). Виявилось, що в нас районі щодо путіна всі тепер діють, «як путін» (окрім Грузії, де окрема сумна історія).

Неліричний відступ

Чому москва залучила саме церковну лінію і чому Пашинян жорстко й безком-

промисно нищить (принаймні морально, в іміджевому плані) частину вищого церковного духовенства?

... У росії дійсно вирішили, що саме церковна лінія (ВАЦ як інституція за посилення з боку Самвела Карапетяна і групи «Ташир») є впливовою і найменш токсичною об'єднавчою формацією для проросійського опозиційного руху на найближчих парламентських виборах. Усі інші гравці, партійні проєкти та інституції відверто себе дискредитували. Передусім прив'язкою до «карабаського клану», а з 2022 року — і прямою прив'язкою до росії, яка, як відомо за настроями багатьох вірмен, «зрадила Вірменію» у війні з Азербайджаном за Карабах. На це накла-

Активні заходи кремля у Вірменії під умовним позначенням «Церква-Ташир» були запуснені практично водночас з атакою на Азербайджан. На тлі арешту в Єревані Самвела Карапетяна один з азербайджанських колег жартома чи всерйоз заявив: «це що ж виходить, Пашинян тепер діє, як путін»... Буквально за декілька днів у Єкатеринбурзі під час масових затримань було здійснене ритуальне вбивство двох азербайджанців.

лися звірства росіян у війні проти України (відповідні проукраїнські настрої також зростають серед вірмен).

Нагадаємо, що Нікол Пашинян політично пережив різні спроби «заколотів». Приміром, у 2021 році була спроба во-

енного перевороту (або принаймні його імітація). Тоді Пашиняна піти у відставку закликав генералітет Генштабу на чолі з начальником, до яких доєдналися опозиційні партії, тодішній президент Армен Саркісян (плюс три попередні президенти), само собою Церква (конфлікт із владою Пашиняна був закладений саме тоді), Академія наук та інші наукові кола. Але все це не спрацювало через досить жорстку реакцію влади і, головне, через те, що переважна частина населення бачила, що альтернативою виступають виключно токсичні персонажі із минулого.

... Вірменська Апостольська Церква (ВАЦ) дійсно відіграє центральну роль у національній ідентичності вірмен. На тлі

Пашинян діє як класичний political animal, впливаючи зі, здавалося б, безнадійних ситуацій, декілька разів перемагаючи на дочасних парламентських виборах і нині очолюючи мирний процес з Азербайджаном. Коли мирний трек і подальше мирне співіснування з «одвічним ворогом» стає основою його передвиборчої кампанії, бо це відповідає запитам переважної частини суспільства.

згаданої війни між прем'єром і католиком багато вірмен справді дезорієнтовані, а ВАЦ має значні іміджеві втрати за кордоном. У багатьох сторонніх спостерігачів може скластися враження, що Пашинян дійсно руйнує інститут Церкви. Але чи так це насправді? Автору менш за все хочеться виглядати агітатором вірменського прем'єра, тому нижче голі факти:

– Нинішній Католикос ВАЦ Гарегін II (Ктрич Нерсісян) отримав свій сан із порушенням процедур 27 жовтня 1999 року — буквально в день розстрілу на заповнення кремля у вірменському парламенті, коли, по суті, була розстріляна вся подальша геополітика Вірменії, а до влади на довгі роки прийшов прямо контрольований московією «карабаський клан»; Ктрич Нерсісян напрям пов'язаний із російськими спецслужбами, має сталі зв'язки з Кірілом Гундяєвим та главою Союзу вірмен росії Арою Абрамяном, і це лише верхівка айсберга;

– Рідний брат(!) Гарегіна II, архієпископ Єзрас (світське ім'я — Мкртич Нерсісян), очолює російську єпархію ВАЦ; є прямим агентом ще кдб і продовжує співпрацю з фсб (відповідні документи-докази буквально цими днями оприлюднила СНБ Вірменії); коментарі зайві;

– Низка осередків ВАЦ у росії, по суті, стали центрами вербування етнічних вірмен безвідносно громадянства (росії чи Вірменії) для війни проти України в так званий батальйон «Арбат». Виходило в них це діло погано (принаймні не так, як хотіли в кремлі, — масового потоку охочих не спостерігалось). Окремою цільовою аудиторією для осередків ВАЦ у росії були вірмени-вихідці з Карабаху, які в повному складі покинули свої домівки у вересні 2023 року після КТО ЗС Азербайджану. І тут цих людей залучали не стільки для українського фронту, скільки для участі в масових заворушеннях у Єревані. До Вірменії приїздили куратори, відповідні групи людей, представники криміналу тощо. Як ми зазначали вище, вірменські силовики діяли в тому числі не публічно, на випередження, відправляючи особливо «цінні» кадри назад до росії.

У рамках цього матеріалу ми принципово не торкалися теми «європейського розвороту» режиму Н. Пашиняна від росії. «Проевропейський Нікол проти проросійських реваншистів» — це також дещо спрощена й поки що далека від реальності картинка. Позицію Н. Паши-

няна найбільш влучно описав один із вірменських колег: «Проросійським, або ще “проякимось” тут можу бути лише я, усі інші мають бути суто провірменськими». Так, вірменський прем'єр досить ревно ставиться до контактів із москвою «через голову» з боку своїх політичних опонентів. Тим більше, коли вони прямо погрожують його режимові — якими б каналами це не відбувалося. Водночас команда прем'єра зберігає сталу комунікацію із кремлем.

Буквально з перемоги «оксамитової революції» 2018 року Пашинян діє як класичний political animal (і це йому, скоріше, комплімент), випливаючи зі, здавалося б, безнадійних ситуацій (як, наприклад, національна катастрофа після поразки в 44-денній війні), декілька разів перемагаючи на дочасних парламентських виборах і нині очолюючи мирний процес з Азербайджаном. Коли мирний трек і подальше мирне співіснування з «одвічним ворогом» (тут про Азербайджан і Туреччину водночас) стає основою його передвборчої кампанії, бо це відповідає запитам переважної частини суспільства. І саме через це Н. Пашинян є дуже токсичним для певних кіл/груп у кремлі, які усвідомлюють, що не мають шансів його скинути біля урн голосування на користь власного ставленика. А інструменти для ескалаційного чи (контр)революційного сценарію без виборів — системно рідіють навіть у Вірменії, як і загалом позиції на південному Кавказі.

Фото: Петро Андрусечко

**БУДЬТЕ ЛЮДИ.
БО ЛИХО ВАМ БУДЕ**

ТЕМА

Колабораціонізм як вибір

Сергій Данилов, Центр близькосхідних досліджень (Київ)

Фото: В'ячеслав Раєвський

Колаборація з російськими загарбниками, напевно, найбільш конфліктна тема в окупованих громадах. Йдуть емоційні дискусії про причини зради і про ймовірне покарання. У громадах високий запит на відновлення справедливості за спричинені страждання від росіян і їхніх посібників.

Дискусії, зокрема, стосуються співвідношення примусу й добровільного вибору колаборантами. Якщо підсумувати суспільні уявлення, як їх можна реконструювати з опитувань, які проводив наш Центр, переважна більшість колаборантів на півдні мали вибір, і вони його зробили. Не применшуючи масштаби терору і примусу до співпраці, але в більшості досліджених випадків люди вибирали співпрацю, тому що бачили в ній вигоду. Каховський журналіст Олег Батурин стверджує, що окупанти не змогли зламати тих, хто тримався свідомої позиції. За його словами, примус був, але він не пояснює добровільних переходів у «нові адміністрації». В одному з його інтерв'ю є формулювання, яке багато хто цитує: «Ті, хто хотів не зраджувати, не зрадили. Навіть у катівнях». Хоч мій досвід спостереження дещо інший, проте в публічних і непублічних дискусіях найчастіше можна зустріти суголосні твердження.

Батурин спирається на досвід людей, яких викрадали разом із ним або після нього. Він бачить різницю між поведінкою тих, хто проходив через тиск і все одно не

пішов на співпрацю, і тих, хто обрав колаборацію без екзистенційних мотивів. Для нього колабораціонізм — це не «сіра зона», а етичний розлом, де саме рішення людини має фундаментальне значення.

Що спонукає до зради?

У будь-якому випадку важливо розуміти мотиви зрадників. Найчастіше причиною зради респонденти називають гроші. Перші 2,5 роки російської окупації позначені масовим підкупом населення. Ті, хто погодився співпрацювати, отримували у 2,5–3 рази більше, ніж росіяни на аналогічних посадах у рф. Крім того, в умовах організаційного хаосу перших років колаборанти

Колаборація часто виростає з локальних образ, ревнощів і дрібних конфліктів, які накопичилися за попередні роки, зокрема навколо децентралізації і активізації громадського життя після Революції гідності. Це одна з найбільш важливих, але рідко проговорених ліній.

могли майже безконтрольно красти. Самі російські владці подають українських зрадників як патріотів росії і прихильників «руськава міра». Однак наші спостереження свідчать, що це найменш чисельна категорія — ідейних російських націоналістів на півдні України виявилось мало.

Колаборація часто виростає з локальних образ, ревнощів і дрібних конфліктів, які накопичилися за попередні роки, зокрема навколо децентралізації і активізації громадського життя після Революції гідності. Це одна з найбільш важливих, але рідко проговорених ліній. Чимало

колаборантів це не залучені в місцеву політику люди, а дрібні бізнесмени, які свої невдачі в підприємництві пояснювали діями конкурентів, окремі місцеві «активісти» на кшталт покійного Стремоусова, ображені на владу, чиновники, які мали конфлікти з громадою або були звільнені за корупцію, люди з ураженим марнославством (які не пройшли конкурсу й почувалися недооціненими). Але насамперед — маргінальні групи, які шукали влади або помсти. Є багато свідчень, як до влади завдяки окупації прийшли кримінальні особи (як-от валютний вуличний міняйло Утя в Скадовську) або керівні посади в установах і організаціях посіли люди із залежностями від алкоголю або наркотиків. Часто достатньою підставою для призначення директором школи була робота на будь-якій посаді в цьому освітньому закладі, і прибиральниця або вахтер ставали директорами. На окупованій Херсонщині було чимало колаборантів, які за життя в Україні не мали жодного реального впливу. Вони не проходили конкурси, не вигравали вибори, не мали фахових успіхів. І раптом — «посади», «департаменти», «керівництво». Це не про примус — це про спокусу стати кимось, ким у мирному житті ти не міг бути. Війна оголює старі болячки, і вони стають частиною нової системи влади.

Отже, у багатьох випадках співпраця з окупантами була способом вскочити на соціальний ліфт і нарешті «піднятися» над сусідами, вирішити старі конфлікти або помститися тим, хто раніше мав більше авторитету. І в цьому сенсі колаборація — це не про ідеологію, а про локальну соціальну динаміку, яка на війні отримує потужний поштовх. Респонденти доволі часто під час інтерв'ю кажуть, що тепер вони зрозуміли вираз часів більшовицької революції — «кто был никем, тот станет всем»

Іншим важливим фактором було уявлення про різну інституційну спроможність росії і України. І дехто пішов на співпрацю не через силу росії, а через уяв-

лення про слабкість українських інституцій на протигагу пропагованого росією образу потужної і сильної держави. У когось «сила рф» відгукувалася ностальгією за часами СРСР, якого «всі боялися», інші не хотіли асоціюватися зі слабкою стороною в цьому нав'язаному облудному суперництві. Справді, у низці громад ми могли спостерігати слабку довіру до держави, додатково підсилену корумпованістю місцевої влади. За відсутності маркерів ідентичності вибір лояльності принципово стає можливим і перетворюється на аукціон, у якому українська сторона традиційно мало інвестувала в символічний вимір, тоді як рф пропонувала ілюзію приєднання до багатого і престижного клубу. У такому середовищі росіяни знаходили «готових» людей, які роками накопичували образи. І це означає, що деокупація без реформ старих практик приречена продукувати старі проблеми.

Особливо болючою темою є колаборація в освіті. Директори шкіл, учителі, які добровільно переходили на російські програми, вербували дітей у «Юнармію», організовували пропагандистські заходи — це найнебезпечніший вид співпраці, можливо, за винятком прямої участі в каральних заходах. Більшість опитаних нами респондентів виступає за особливо сувору оцінку освітньої колаборації, з розумінням впливу, який вона має на дітей та майбутнє громади.

Як свідчить досвід Херсонського правобережжя — подеколи колаборанти після деокупації не зникають. Вони повертаються до громад, інколи намагаються зайняти старі місця, впливати на інформаційні процеси, тиснути на свідків злочинів.

Що стається з колаборантами?

Коли говорять про колабораціонізм на півдні, найчастіше дискутують про причини: чому люди вирішили підтримати окупантів, що спонукало їх зробити крок назустріч страху і зрадити громаду. Але

значно менше говорять про те, що із цими людьми сталося згодом. Чи справдилися їхні очікування? Чи отримали вони обіцяний статус, вплив, безпеку, «російське майбутнє»?

Загалом доля колаборантів — це історія про короткі ілюзії і тривале падіння, про людей, яких спершу використовують, а потім просто кидають. Хтось утікає до Криму, хтось ховається в сусідніх областях росії, хтось намагається повернутися на підконтрольну Україні територію під виглядом «жертви обставин». Але всіх їх об'єднує те, що ніхто з них не отримав того, на що розраховував.

Це добре видно в історіях, які Батурич описує з точністю людини, що знає місце

Як свідчить досвід Херсонського правобережжя — подеколи колаборанти після деокупації не зникають. Вони повертаються до громад, інколи намагаються зайняти старі місця, впливати на інформаційні процеси, тиснути на свідків злочинів.

цевий контекст до дрібниць. Наприклад, у невеликому селищі на Херсонщині один колишній секретар ради, що постійно нарікав на «корумповану українську владу», у перший же тиждень окупації побіг у російську адміністрацію. Йому дали кабінет, стіл, ілюзію впливу. Він ходив селом, намагаючись переконати людей, що «життя починається по-новому». Минуло кілька місяців — і росіяни привезли свого «куратора» з Краснодарського краю. Українського колаборанта попросили звільнити кабінет, забрали печатку, дали нову посаду — щось на кшталт «помічника помічника». Він пробув у цій ролі кілька тижнів, а потім зник. За словами сусі-

дів, утік у Крим і тепер працює на складі в Сімферополі. Колишній «керівник» став нікому не потрібним, навіть тим, кому він служив.

За моїми спостереженнями, росіяни ніколи не мали наміру будувати реальну систему влади на місцевих кадрах. Вони потребували їх лише на перехідному етапі, щоб на камеру створити видимість «підтримки населення» — підписати кілька документів, провести кілька нарад, провести інтерв'ю для російських каналів. Але реальну владу вони забирали собі. Тому багато колаборантів, особливо на середньому рівні, були лише тимчасовими фігурами. Їхнє зникнення, зміщення чи усунення російською адміністрацією ніколи

Загалом доля колаборантів — це історія про короткі ілюзії і тривале падіння, про людей, яких спершу використовують, а потім просто кидають. Хтось утікає до Криму, хтось ховається в сусідніх областях росії, хтось намагається повернутися на підконтрольну Україні територію під виглядом «жертви обставин». Але всіх їх об'єднує те, що ніхто з них не отримав того, на що розраховував.

не супроводжувалося навіть мінімальним поясненням.

Схожі історії повторювалися і в силовому блоці. Так, один колишній український поліцейський після окупації почав працювати на росіян. Спершу йому дозволили проводити «допити», обшуки, погрожувати місцевим активістам. Але коли з Криму привезли підрозділ росгвардії, цей «новоспечений» кваліфікатор злочинів став

непотрібним. Під час відступу окупантів його просто не взяли із собою і він змушений був самостійно тікати. На місці він опинився без документів, без прикриття і без можливості повернутися в Україну. У росії його теж не чекали, оскільки там не довіряють тим, хто зраджує. І нині ця людина переховується десь на території рф, не маючи можливості ні легально працювати, ні повернутися додому.

Освітянська колаборація — окрема тема, яку часто описує Олег Батурин. В одному із його текстів фігурує історія директорки школи в степовому районі Херсонщини, яка була відома проблемними стосунками з батьками й учителями ще до війни. Після приходу росіян вона не просто погодилася співпрацювати, а і стала одним із головних «ентузіастів» переходу на російські програми. Вона записувала відео для пропаганди, проводила уроки «про історичне братство» й закликала дітей приносити російську символіку. Після деокупації вона втекла до Тамані, але там не змогла влаштуватися навіть у російську школу. За російським законодавством вона вважається «кандидатом із ненадійного середовища», і такі люди не проходять перевірку. Тепер вона підробляє доглядальницею і живе в знайомих, фактично не маючи ані освіти, ані перспектив.

Такі історії далеко не поодинокі. На окупованих територіях було чимало людей, які щиро вірили, що росіяни «забезпечать порядок». Багато хто з них розраховував, що співпраця відкриє для них шлях до вищих посад, більших повноважень, можливостей. Але після «референдумів» і формального «приєднання» територій усе стало ще простішим: росіяни почали масово завозити своїх управлінців, а місцевих — відсовувати. Працівники, які служили окупантам у перші місяці, стали непотрібними.

Водночас був і протилежний типаж — люди, які намагалися вижити, залишаючись у професії. Лікарі, енергетики, працівники водоканалів — ті, кому було морально важко, але хто знав, що без них

громада просто не витримає. Ці люди мають зовсім іншу природу поведінки. Але навіть їхня доля після деокупації не завжди проста. Частина повернулася до роботи й отримала підтримку громади, частина опинилася під підозрою, бо люди в умовах травми часто не бачать відтінків. Дехто взагалі виїхав у великі міста, бо не зміг жити поруч із тими, хто пережив окупацію по-іншому.

Для росії це «тимчасове рішення»

Якщо спробувати провести тонку лінію через усі ці історії, то вона буде такою: росія не будує кар'єр. Росія використовує. Колаборанти ілюзорно вірять, що, відмежувавшись від України, вони здобудуть нову ідентичність, новий сенс, новий соціальний статус. Але кожен приклад, який фігурує в текстах Батурина чи в моїх спостереженнях, свідчить про зворотне. Ілюзія триває кілька місяців, а розплата — роки.

Один із найпоказовіших сюжетів — це колаборант з одного приазовського села, який очолив окупаційну «комендатуру». Він був упевнений, що все робить правильно, навіть купив собі нову форму. Коли українські сили почали просуватися вперед, він раптом зрозумів, що росіяни не збираються його забирати. Утік у Ростовську область. Там його поселили в гуртожитку для переселенців. Тепер він не працює, бо російська поліція «не може довірити йому зброю». Це майже готовий соціальний сюжет: людина, яка марила владою, закінчила в коридорі гуртожитку, де прекрасно розуміє, що її життя скінчилося в той момент, коли вона подумала, що зрада може бути соціальним ліфтом.

Жоден колаборант, у доступних джерелах, не став частиною російської еліти, не отримав сталого статусу, не інтегрувався у владу рф. Дехто намагався почати бізнес у Криму чи Краснодарі, але навіть там українських колаборантів не сприймають — їм не довіряють, їх перевіряють, до них ставляться насторожено. Колаборант для

росіян — це завжди «тимчасове рішення», а не партнер.

У результаті колаборація стає не шляхом до влади, а шляхом до вакууму. Люди втрачають репутацію, зв'язки, територію, професію, здатність повернутися додому.

Росія не будує кар'єр. Росія використовує. Колаборанти ілюзорно вірять, що, відмежувавшись від України, вони здобудуть нову ідентичність, новий сенс, новий соціальний статус. Але кожен приклад, який фігурує в текстах Батурина чи в моїх спостереженнях, свідчить про зворотне. Ілюзія триває кілька місяців, а розплата — роки.

Як українська OSINT допомагає державі під час війни?

Розмовляв **Петро Андрусечко**

Фото: **Петро Андрусечко**

Російська агресія проти України у 2022 році продемонструвала низку змін у веденні сучасної війни. Виявилось, що OSINT, тобто збір розвідувальних даних із відкритих джерел, у вмілих руках може стати потужною зброєю. Про те, як українська комерційна розвідка допомагає в обороні країни й чому в полі її інтересів опинився Ілон Маск, розповідає Дар'я Вербицька, керівниця PR-відділу компанії «Molfar».

Більшість людей почули термін OSINT у 2022 році після російського широкомасштабного вторгнення. Якщо хтось, наприклад, візьме інформацію з декількох соціальних мереж і на її основі напише аналіз ситуації на фронті, то ми можемо сказати, що це OSINT?

Теоретично так, тому що ця людина взяла інформацію з відкритих джерел. OSINT — це саме пошук інформації з відкритих джерел.

Раніше був більш відомий термін «біла розвідка».

Open Source Intelligence, тобто відкрита розвідка, є абсолютно законною. Усе, що закінчується на -INT, пов'язане з розвідкою.

Наприклад, ми займаємося суто військовою OSINT. GEOINT — це геопросторове розпізнавання та аналіз. Воно може базуватися на супутникових, аерофотографічних або інших зображеннях. Якщо ми маємо фотографію з якоїсь локації, наприклад, це поле, на цьому полі є дерево, а сонце світить з-за цього дерева, і тінь падає в певному напрямку, ми передбачаємо, о котрій годині було зроблено це фото, і намагаємося зрозуміти локацію за тим, як падає тінь, який ґрунт, трава тощо.

Також є, наприклад, FININT, тобто Financial Intelligence, який використовується, коли ми шукаємо щось у фінансо-

вих реєстрах та деклараціях. Але це дійсно дуже базове, тому що ми беремо будь-яке слово, скорочуємо його, додаємо INT і отримуємо новий термін.

HUMINT — це агентурна розвідка, або це може бути також так званий таємний клієнт. Це означає, що ми використовуємо комунікацію між людьми, взаємодію між людьми, тобто прямий контакт між особою, агентом і об'єктом дослідження. Із цим видом розвідки не все так просто, це не настільки однозначно.

Тобто це більше сфера компетенції служб?

Що ж, журналісти теж іноді так роблять. Просто є країни, де це не дуже прийнятно.

Ми отримали багато критики за те, що включили певних осіб до нашого реєстру пропагандистів. Але я особисто не можу відмовитися від нашої позиції, оскільки вона є правильною. Адже ми не вигадували їхні висловлювання, які часто відображають російські наративи.

Що стосується корпоративної, ділової розвідки, то про що йдеться?

Наприклад, хтось хоче змінити постачальника певних товарів або послуг. Він має фабрику солодоців, потребує цукру і знайшов постачальника з дешевшим цукром, але це може нести певний ризик, пов'язаний із кимось, корупцією або чимось іншим. І все це можуть перевірити компанії, що займаються корпоративною розвідкою.

Molnar був заснований у 2019 році. На чому із самого початку зосереджувалася ваша діяльність?

В основному ми займалися згаданою корпоративною розвідкою та перевіркою минулого осіб (background check). Тобто ми перевіряли людей перед їхнім працевлаштуванням, щоб переконатися, що вони не мають поганої репутації. Ми перевіряли компанії перед укладенням угод, а тепер також перед здійсненням інвестицій. Зараз ми більше співпрацюємо із сімейними офісами (family office), які пропонують послуги з управління активами та майном заможних сімей.

Цього року ми розділилися і маємо дві окремі організації: інститут та агентство. Агентство займається комерційною діяльністю. Натомість інститут більше займається соціальним впливом, дослідженнями та навчанням, які є основним джерелом доходу цього інституту. Це включає проведення різних тренінгів, у тому числі корпоративних.

З 2022 року ваша діяльність також тісно пов'язана з російською агресією проти України. Що є предметом ваших розслідувань?

Загалом ми проводимо понад тисячу різних перевірок або розслідувань на рік. Це загальна кількість, яка охоплює як комерційні, так і соціальні питання. Це дуже багато.

«Соціальна» сфера нашої діяльності стосується різних питань, пов'язаних з російською агресією. Від дослідження пропаганди у відеоіграх, збору інформації про російські та не тільки російські відеоігри [одним із таких прикладів є гра «Atomic Heart», дія якої відбувається в альтернативній історії СРСР], до, наприклад, пошуку зв'язків між американськими компаніями та постачанням мікросхем до росії.

А це може впливати на політику санкцій західних країн...

Так, правильно. На підставі результатів одного з цих розслідувань нам вдалося на-

класти санкції, звичайно, не самостійно, але ми змогли додати їх до списку санкцій у співпраці з Національною агенцією з боротьби з корупцією [НАЗК у 2024 році внесла американську компанію «Allied Mineral Products, LLC» до списку «міжнародних спонсорів війни». Російський підрозділ цієї компанії працює в спеціальній економічній зоні Єлабуга в Татарстані, де виробляються російські аналоги дронів-камікадзе Shahed].

Ви також займалися дітьми, викраденими росією.

Так, це один із найтриваліших наших так званих соціальних проєктів. Ми співпрацювали з офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Ми шукали місцезнаходження викрадених українських дітей у росії і передавали їх до офісу Уповноваженого. Потім відповідні установи використовували цю інформацію для організації повернення цих дітей, наприклад, разом із Ватиканом. Під час нашої співпраці з офісом Уповноваженого, яка тривала майже весь минулий рік, вдалося повернути 449 дітей.

Але ви також шукаєте зрадників, злочинців з російської армії...

Так, на нашому вебсайті є списки. Ми назвали їх «Вороги України». Ми хочемо змінити їхню назву. Велику частину нашої роботи ми розпочали у 2022 році. Це був березень, квітень, травень, тобто найемоційніший період під час повномасштабної інвазії. І дуже часто ми використовували термінологію, не думаючи про будь-який дипломатичний або політично коректний контекст. А коли ми вже розрослися, то зрозуміли, що мусимо це впорядкувати.

Ви просто хочете змінити назву, чи йдеться про щось більше?

Я думаю, що цей розділ не повинен називатися «Вороги України», а, можливо, «Реєстри». Я намагаюся знайти щось політично коректне, тому що «Вороги» звучить занадто кричуще. Наприклад, там

є представники різних політичних еліт, які справді не зовсім схвалюють Україну, але, звичайно, їх не можна за це карати. Отже, в одному великому розділі ми маємо російських військових, які скоїли злочини в Бучі, або відповідальних за обстріл цивільної інфраструктури, а також іноземних політиків.

Як вони туди потрапили?

Ми аналізували їхні виступи, заяви, те, що вони говорять про Україну, їхні стосунки з росіянами. І якщо виявлялося, що та чи інша публічна особа має багато зв'язків із росією і її висловлювання є проросійськими, ми вносили її до реєстру про-

У наших реєстрах насамперед значаться росіяни, які вчинили військові злочини.

Ми також маємо реєстр українських зрадників на окупованих територіях, тобто тих, хто почав активно співпрацювати з росіянами. І ми маємо ще окремий реєстр священнослужителів.

пагандистів. Це спричинило невеликий скандал на початку цього року, оскільки в цьому реєстрі фігурує, наприклад, Ілон Маск за свої дописи та висловлювання. А коли в США відбулася зміна влади, один із протрампівських журналістів дістав цей список і кілька інтерв'ю, які ми дали про цей реєстр і нашу роботу. Усе це було настільки перекручено, що Ілон Маск опублікував цей матеріал.

Ми отримали багато критики за те, що включили певних осіб до нашого реєстру пропагандистів. Але я особисто не можу відмовитися від нашої позиції, оскільки вона є правильною. Адже ми не вигадува-

ли їхні висловлювання, які часто відображають російські наративи.

На мою думку, вони абсолютно заслуговують на те, щоб потрапити до списку людей, які поширюють антиукраїнську пропаганду. Водночас ми маємо проблему з цією номенклатурою, оскільки всі вони поміщені в одну секцію — «Вороги України». А це як знак рівності між усіма, хто там розміщений, а так не повинно бути. Ми зробили таку помилку, але, я думаю, що ми можемо це виправити.

Утім, у наших реєстрах насамперед значаться росіяни, які вчинили військові злочини. Ми співпрацюємо з різними урядовими агентствами, які передають нам назви бригад, які вчинили певні злочини. Отже, ми маємо величезний список імен, а потім шукаємо інформацію про них, як-от дата народження, соціальні мережі, родичі тощо. А потім ми вносимо

все це до реєстрів. Ми також маємо реєстр українських зрадників на окупованих територіях, тобто тих, хто почав активно співпрацювати з росіянами. І ми маємо ще окремі реєстри священнослужителів.

Тож ви також зацікавилися діяльністю Московського патріархату в Україні?

Так. Ми регулярно отримуємо прохання продовжувати пошук інформації про співпрацю цих священнослужителів в інтересах росії. Але в якийсь момент ми зрозуміли, що вже не впораємося. Ми витратили цілий квартал на складання цього реєстру. Ми навіть хотіли зайти в печери в Києво-Печерській лаврі й пошукати їх там, щоб покінчити із цим [сміється].

Протягом останніх трьох років ви доклали чимало зусиль до діяльності, пов'язаної з російською агресією...

У нас є команда людей, які, здавалося б, прийшли працювати в комерційну структуру. Але їхньою головною мотивацією є бажання змінювати, впливати на поточну ситуацію [навколо Moltagi також утворилася спільнота OSINT, яка складається з волонтерів].

Я не можу говорити від імені влади чи держави, наскільки ми ефективні, наскільки важлива наша допомога. Я можу говорити лише від імені нашої команди. Вони вірять, що виконують важливу для суспільства й держави роботу.

У нас є окремі напрямки, де ми працюємо з різними структурами. Наприклад, щоб допомогти в пошуку росіян, відповідальних за військові злочини. У нас є окремі підрозділи георозвідки, який спеціалізується на локалізації цих російських військових. Там, ймовірно, ефективність є найбільшою, оскільки ми можемо її буквально оцінити за результатом.

Багато було таких випадків відстеження російських військовослужбовців, відповідальних за злочини?

Так. Але наша діяльність у цій сфері була

використана в американській статті про нас, яку опублікував Маск. У тексті згадувалася розмова з якоюсь літньою жінкою з окупованих територій, чий будинок був зруйнований, і це нібито було результатом наших дій. Нас звинуватили в тому, що ми допомагаємо в ударах по цивільних об'єктах, а це ж повна нісенітниця.

Насправді ми реалізуємо низку різних проєктів, зокрема навчаємо військових у сфері цифрової безпеки та використання розвідувальних технологій.

Ми розмовляємо на Медіафорумі у Львові. Це трохи незвично. Чому ви тут?

Ми також навчаємо журналістів і раніше співпрацювали зі Львівським медіафорумом. Я тут як представниця нашого інституту. Цього року ми організуємо семінари, під час яких розповімо про кілька випадків, якими ми займалися, і покажемо інструменти, які використовуємо у своїй роботі.

Розмова відбулася під час Львівського медіафоруму–2025, який уже багато років є найбільшим місцем зустрічей і дискусій журналістів в Україні.

КУЛЬТРЕВЮ

Нотатки із всеукраїнського туру

Настя Євдокимова

Фото Анастасія Мантач

У вересні я проїхала тур Україною із розмовами про свою книжку — підліткову енциклопедію «Що воно таке? Українська література». Це серія заходів за підтримки Українського інституту книги, де головним було спілкування із читачами й читачками різних вікових категорій. Для школярів — це була розмова про те, що ми любимо читати і як знаходити в книжках своє, для студентів педагогічних і філологічних спеціальностей — бесіда на рівних про підходи до розмов про літературу в школі, для вчителів — обмін досвідом, для студентів фахових коледжів — про цікавезну професію вчителя. Таким чином, книжка стала приводом і поштовхом для обміну думками про читання як дозвілля.

Головна редакторка видавництва, Ганна Булгакова, порадила зробити для мандрівки екслібрис або ж печатку, якою я могла б залишати на згадку наймолодшій аудиторії символ із книжки. Видавництво надрукувало закладинки,

на звороті яких можна було ставити цей екслібрис. Моя співавторка, художниця Софія Мельник, допомогла обрати персонажа — песика-читача, який пригортає книжку до серця.

Результат такої мандрівки виміряти неможливо. Звісно, є згадки в медіа, пороховано аудиторію кожного заходу (їх було пів сотні), кількість, хоч як крути, проданих примірників, проте чи кому вдалося «почути», з ким ця гра спрацювала, для кого вона щось змінила — про це не дізнатися. Усе це тільки ще одна піщинка в промоцію читання в Україні. Або кілька піщинок.

З моєю менеджеркою Настею ми проїхали 20 міст за 25 днів. Така подорож нагадала: Україна — велика країна, їхати нею довго. А доки ідеш — слухаєш музику чи подкасти, людей, тишу, себе, міркуєш. На залишку — фрагментовані висновки, невідточені тези, нотатки в телефоні, замальовки. Найбільше спостережень — про міжміський транспорт: автобуси, марш-

рутки, буси, які у своєму розмаїтті залишали передовсім відчуття відстані.

Я складаю капсульний гардероб у валізу, плюс рюкзак із ноутбуком і чимось найнеобхіднішим, якщо рюкзак можна буде десь залишити, то мені потрібен шопер на плече і я — вільна пташка.

Речі, які я точно беру:

- 2 судочки під бутерброди;
- шампунь (рідкий і твердий), гель для душу;
- зубну пасту;
- кілька наборів затичок для вух, щоб краще спалося в потягах;
- маску на очі;
- мелатонін для швидкого засинання.

Що не беру:

- капці будуть у готелях (принаймні є віра в це), як і праски, і фени.

Мій телефон завжди на беззвучному режимі, уже багато років. Я вмикаю звук як виняток, тому до мене часом складно додзвонитися. Але у водіїв міжміських автобусів рингтони на телефонах найрізноманітніші. Я вже й забула, що є люди, у яких під час дзвінка грає музика.

У вересні з кожним днем темнішає дедалі раніше. Рух між містами в темну пору — один із найстресовіших досвідів. Хтось їде по зустрічній, десь дороги майже немає, бо це ділянка між областями, тож велике будівництво її оминуло. Один водій їхав і, попри бездоріжжя, гортав тік-ток.

Що зобов'язаний чи не зобов'язаний робити водій міжміського бусика? Так, пан автобуса до Дрогобича не відкривав багажник і не допомагав пасажирам запакувати їхні речі. Напруга висіла в повітрі

всю мандрівку, аж доки громадянки не вибухнули обуренням. Водій стверджує, що він не зобов'язаний допомагати, він має свої правила. Але хто про ці правила знає?

У Дрогобичі Юля, яка з чоловіком інвестувала в місто й міські простори, зауважила, що в нашому маршруті не лише обласні центри, а й малі міста. Як це важливо — пам'ятати про містечка, де є життя, власна активна культурна спільнота. Дрогобич видимий на культурній карті, адже тут жили і Франко, і Шульц, але водночас містечка не можуть дозволити собі високих гонорарів на рівні з обласними центрами. Так ми заговорили про гурт «Калуш», який поїхав малими містами — і в них різні гонорари для різних населених пунктів.

Якщо наша подорож — 20 міст, то в «Калуша» — 80. Звісно, у всіх своя специфіка, вони їдуть автобусом, їхні переїзди короткі, їх селять і годують за рекламу в інстаграмі, вони продають мерч і мають солд-аути. Я не беруся порівнювати ці досвіди, бо вони про різне. Якщо до «Калуша», Dakh Daughters, стендапера Байдака й усіх інших, хто гастролює водночас із нами, люди приходять на виступи, бо готові платити гроші й відриватися — танцювати, плакати, підспівувати, сміятися, переживати цілий спектр вражень, — то я свою аудиторію здебільшого змушую себе слухати — п'ятикласники й десятикласники, вчительство й викладацтво, у школах, коледжах, університетах.

Іноді щастить сісти на великий туристичний автобус, як-от зі Львова на Рівне, але він не набирає швидкості. Тут більше місця, можливо, навіть є пасок безпеки, котимось поважніше, проте з кожною хвилиною ми глибше заходимо в ніч, тож хочеться в ліжко. Але обмеження швид-

кості сповільнює наближення ліжка. Отак просто в дорозі не заснеш, якщо це вже третій тиждень мандрів — потрібно більше комфорту.

Мені почали снитися презентації: я пів ночі розповідаю комусь про власну книжку, шукаю її, намагаюся продати. У Львові снилося, що ми випадково заїхали на тимчасово окуповані території. Ми чекали біля магазину автобус, який мав везти нас далі. Спершу мене збентежили люди в пікселі, які руйнували магазин із синьо-жовтими стінами, потім те, що поруч сиділи хлопці з шевронами з серпами й молотами. Я боялася запитання: хто ми й куди їдемо. Бо зізнатися, що презентуємо енциклопедію про укрплт — небезпечно.

Один з обов'язкових пунктів — спілкування з учителями й викладачами, гортання методичних матеріалів, підтримка, схвалення, щирий інтерес. Пані Христина розповіла, що робить власні читацькі щоденники, пані Олена переказала принцип їхньої власної програми з літератури. Я на кожному кроці дуже дякувала, обіймала вчителів, тисла руки. Бо ми їдемо, а вони щоденно виходять до дітей і працюють із ними.

На одному з автовокзалів очікувати довелося довше, ніж зазвичай, переїздив дощ, один за одним приїжджали автобуси, але не наш. Під навісом кафе люди тулилися, переступали з ноги на ногу, курили, дзвонили родичам, поправляли пакети на головах замість парасоль. У ногах чвакало, усі речі у валізі вже змокли (що ми з'ясуємо лише вранці), тож ми взяли по навушнику і я влаштувала ютуб-дискотеку. Необхідність танців як розрядки — надійний метод. Актор Віталій Ажнов вчив, що через танці потрібно відпускати затиски, щоби вільніше почуватися на сцені. А ще

я згадала, як у серіалі «Анатомія Грей» лікарки Мередіт і Крістіна танцювали навіть посеред операції, щоб перемкнутися, перезапустити мозок.

Одна слухачка в Полтаві підійшла і спитала, чи варто зараз йти працювати в школу. Моя відповідь однозначна: так. Сьогодні система гнучкіша, ніж будь-коли. Програми й матеріали — класні. А досвід комунікації з колегами, дітьми і... батьками — це найцінніша навичка, яку може дати робота.

*

Поки їхала туром, пропустила похорони двох приятелів. Війна триває.

Почалася тривога в Одесі й захід варто було б скасувати, бо є протокол безпеки й він є частиною угоди. Усе серйозно. Водночас, оскільки наша подорож — за гроші державного бюджету України, то захід мусить відбутися за будь-яких обставин, бо він заявлений, тож, відповідно, за нього має бути прозвітовано. Отака колізія. Тож поки книгарі з'ясовували, що й куди летить, попросили відвідувачів сісти для фото, аби бодай відзвітувати, якщо зараз доведеться терміново рухатися в укриття. Але щойно я бачу перед собою людей — починаю говорити. Одне слово, усі присутні залишилися, свято розмови про педика-читача відбулося.

Літні кадри — ніби з листівки. Й от я їхала в тур і хотіла надіслати багато-багато листівок. На Укрпоштах по країні однаково некрасиві листівки: або з пікселем, або з псом-патроном, якщо вдається знайти серед них симпатичну — хапаю. Я підписала листівок на кілька тисяч гривень донатів і в Рівному навіть проїхалася бусом, який саме забрали з ремонту й везли на передову Даниїлу із позивним «Культура». Тож хтось отримав вітання із сонячного Запоріжжя, а хлопці — бус.

Фотолітопис Самовидця незалежності: виставка Олександра Гляделова

Ольга Петренко-Цеунова, Київ
Фото авторки із виставки

В Українському домі в Києві відбулася виставка документальної фотографії Олександра Гляделова «І побачив я». 323 чорно-білі фотографії про минулі 35 років історії України. Це не просто документація, а глибоке осмислення трьох десятиліть української незалежності, часом іронічне, часом трагедійне та завжди — людиноцентричне. Виставка розкриває шлях нації крізь три революції, війну й повсякденну реальність найбільш незахищених груп, і в цій добірці знайшлося місце і для великих проявів героїзму, і для маленьких історій вразливості й занедбаності. Фотографії впорядковані хронологічно й тематично, а настрої окремих залам задають короткі есеї Ярослава Грицака, Володимира Ермоленка, Вахтанга Кебуладзе, Мирослави Барчук, Світлани Поваляєвої, Євгена Спіріна, Любові Якимчук, Ярини Черногуз та Юлії (Тайри) Паєвської.

Перші зали виставки занурюють глядача в період руйнування ієрархій і тотальної свободи. Гляделов фіксує боротьбу символів, де тілесне перемагає монументальне, демократизм долає тоталітаризм, а тризуб із трьох пальців вгору — жест Чорновола — домінує на тлі помпезної радянської будівлі із серпом і молотом. Це здебільшого відомі з підручників події, а проте цікаво вдивлятися в деталі: перші значки зі Степаном Бандерою і таблички із Симоном

Петлюрою на мітингах 1990-го, перші з'їзди Співки офіцерів та підняття українського прапора біля Київради, красиві молоді люди у вишитих сорочках на Дні землі 1990-го. Ще одна символічна добірка в цьому блоці перших років незалежності — розпаювання земель у колгоспі «Росія», коли буквально розмежують ділянки й кордон з'являється там, де раніше його не було. А фото з протистояння вірян Київського й Московського патріархатів

у Луцьку демонструє, що деякі проблеми в нашому суспільстві довготривалі.

У виконанні Гляделова документування виглядає майстерно й метафорично. Фотограф встигає зафіксувати нюансованість облич опонентів на мітингах — спазмоване відрозом, нерозумінням, осудом чи піднесене й натхненне відчуттям довгоочікуваної свободи. Водночас документальність кадрів інколи побудована на розмитості кадрів, зроблених «на бігу», без позування. Ця манера фіксації відображає хаотичний дух епохи, коли свобода межувала зі сваволею: діти катаються на підніжжі трамвая, вбогі жебрають, наркозалежні отримують дозу, біля метро процвітає стихійна торгівля. «Свобода совісті, відкриті ринки. Ловіть свій шанс — все може статися!» — як співає Сергій Жадан і продовжує: «Я залишаюсь прогрівати будинки, щоби вам було куди повертатися!». Іноземцеві може бути складно збагнути, що тримало цих людей у своїй країні в убогих і кримінальних дев'яностих. Певно, те саме, що й сьогодні тримає

багатьох, — любов. І тут уже в думках лунає «Дороги іншої не треба» з репертуару Тараса Петриненка. І починається зала Помаранчевої революції.

Гляделов має впізнавану манеру — не лише завдяки чорно-білим аналоговим світлинам, зробленим на фотоапарат «Leika» і проявленим власноруч, а й завдяки улюбленим повторюваним прийомам. Це, зокрема, написи, що потрапляють у кадр і задають іронічний тон сприйняттю: наприклад, колона українських військових на марші задовго до війни, а позаду — напис «Ми контролюємо ризики»; або кримський пейзаж із мінаретом, на тлі якого чоловік демонтує зображення Леніна, а поруч видно рекламу кока-коли. Ще один прийом — майстерно вловлений контраст облич і поз, що триває, може, секунду, але красномовно характеризує ситуацію: наприклад, міліціонер розслаблено стоїть, по-хазяйськи спершись на паркан, а бабуся недовірливо визирає з хати в Чорнобильській зоні, і в її погляді відбита вся кривда, якої завдали українській селянці

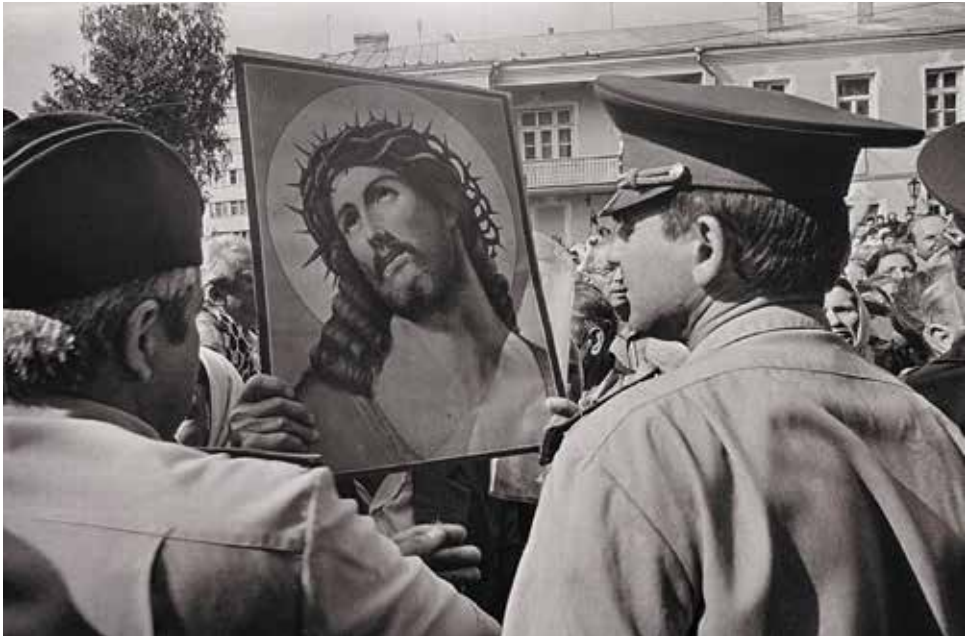
На фотографіях Гляделова багато дітей. У межах творчості фотографа це постає дуже персональною історією, адже в деяких підписах до фото безпритульних дітей 90-х розкрита їхня подальша доля: хтось воює в ЗСУ, хтось загинув просто неба у 2000-му.

представники влади й люди у формі протягом минулого ХХ століття.

На виставці паралельно розгортаються кілька ліній: політична історія ключових подій незалежності (Революція на граніті – Помаранчева революція – Революція гідності – російсько-українська війна), а поруч – соціальна історія найупослідженіших, які не вписуються в героїчний

наратив «ретроспективного погляду на наше спільне минуле, що оприявнює стійкість та мужність українського народу», як сказано в описі. Від бездомних дітей на узбіччі й наркозалежних у диспансерах люди звикли відводити погляд, а тут вони стають героями двох великих залів (до слова, в Українському домі ще в 1997 році експонувалася виставка Гляделова «Зайві?», присвячена дітям вулиці).

У розмові з Оленою Гусейною для Української асоціації професійних фотографів Олександр Гляделов згадує, що мислить виставками, а не окремими кадрами, коли відбирає плівки для проявлення. У відборі світлин для ретроспективи в Українському домі теж є зумисні перегуки, римування, повторення на іншому рівні певних сюжетів нашої 35-літньої історії. Наприклад, втомма спецпризначенців, що охороняють у 1990-му радянський режим, який скоро впаде і в який уже ніхто не вірить, — і втомма на обличчях бійців на фронті, що борються за свою країну. І ті, і ті у формі й

виконують наказ, але різниця величезна. У висловлюванні Тайри в межах виставки сказано: «Ми вийшли назустріч агресії російської федерації не з ідеологією, а з етикою вільної людини. І вистояли. Це більше, ніж доказ того, що гуманність — не слабкість. Це стратегія виживання. Ідея свободи — це форма перемоги, закладена ще на початку».

Або інший приклад: перші вінки в Биківні на місці масових захоронень розстріляних енкаведистами в 1930-х — і перші ексгумації в деокупованих містах навесні 2022 року, фотографії тіл цивільних жертв, що загинули від рук нащадків тих самих катів, слуг непокараного зла, яке триває. Тут назва виставки «І побачив я», що відсилає до Об'явлення Івана Богослова, звучить усіма своїми апокаліптичними сенсами.

На фотографіях Гляделова багато дітей. У межах творчості фотографа це постає дуже персональною історією, адже в деяких підписах до фото безпритульних дітей 90-х розкрита їхня подальша доля: хтось

воює в ЗСУ, хтось загинув просто неба у 2000-му.

А в межах виставки ці фотографії дітей, очевидно, сприймаються як символ молодій державі та перипетій її долі. На фотографіях з мітингів початку 90-х діти виглядають цілковито щасливими й безтурботними — весело беруться за руки разом із дорослими, тішаються невідомому слову «незалежність», яке п'янить їхніх батьків. Такі діти є і на плечах у дорослих на Помаранчевому майдані. А один хлопчик, ніби не відчуваючи загрози, цілиться з рогатки з «Беркут» на Майдані кривавого 19 лютого 2014 року.

Українські діти й далі раділи б життю і проживали своє щасливе дитинство в незалежній державі, але реальність нагадує про себе. Тоді з носа юшить кров, як у школярів під час уроку в поліській школі неподалік від Чорнобиля, тоді доводиться вкладатися спати в якихось трущобах, як хлопцям-сиротам без догляду. Останні в цьому ряду позбавлених дитинства — дівчата біля розбитого вибухом будинку

й понівечених авто, на фото вже часів повномасштабного вторгнення. Вони, певно, зі щасливої родини, просто їм випало народитися в Україні, де дітям часто доводиться рано дорослішати. Їхні батьки десь відійшли, дівчата чекають на вкритому уламками подвір'ї, і глядач почувається безпорадно, дивлячись на них. Бо якщо прочитувати цей образ дітей як символ молодій державі, це нагадування про наші ілюзії щодо «цивілізованого світу», який мав би нас захистити, а виявилось, що дорослі тут — ми.

Кульмінацією цього відчуття стає останнє фото виставки: нестарий ще військовослужбовець (ровесник незалежності?) іде ґрунтовою дорогою, обабіч — борозни від важкої техніки, на його плечах і в руках — чотири автомати. Йому важко — за чотирьох, він іде там, де мала б працювати техніка, а не людина. Він обернутий до фотографа спиною. Довіра? Тил? Фотографія велика, на всю стіну, військовий — на повен зріст. Ти почуваєшся майже там, після попередніх залів «непоміченої»

фази війни, де зазираєш в окоп, бліндаж і польовий шпиталь, після зали «Змішані з землею» — кадрів ексгумації цивільних у 2022-му. Ти втрачаєш межу між своїм часопростором і фотографією, і єдине, що лишається зробити, — зробити крок туди й підхопити бодай один автомат із його втомлених рук.

Найважливіше — працювати з розкриттям відповідальності людини за себе

Розпитувала **Софія Куц**, Київ

Фото: **Андрій Цикота** © ДП НКММК «Мистецький арсенал»

До уваги читачів УЖу — інтерв'ю з Анастасією Кузьменко, кураторкою виставкового проєкту «Я — Химера» на фестивалі «Арсенал ідей», що проходив у Мистецькому арсеналі в Києві у вересні 2025 року. Експозиція складалася з художніх творів із майстерні «Ar/Vr» від Good Bread.

Інклюзивна пекарня «Good Bread» відкрилася у вересні 2017 року в Києві. Заклад дає людям із ментальною інвалідністю шанс соціалізуватися, знайти роботу та реалізовувати себе. Зараз у команді Good Bread працює близько 30 людей із ментальною інвалідністю: синдромом Дауна, аутизмом, розумовою відсталістю тощо. З початку повномасштабного вторгнення пекарня активно веде волонтерську діяльність, щомісяця вони безкоштовно випікають і передають хліб на деокуповані і прифронтові території України.

Насте, на вашу думку, чи є щось спільне між арттерапією та артбрютом?

Це те, про що майстерня «Ar/Vr» намагається розповісти. Артбрют — це не арттерапія. Вони взагалі ніяк не пов'язані. Арттерапія має конкретне завдання, мету. Вона допомагає людям із чимось упоратися. Насправді арттерапія може бути практикою, що допомагає звичайній людині з часом повернути себе до емоційної стабільності. А артбрют — це сире (чисте) мистецтво, тобто, власне, саме по собі мистецтво. Мистецтво тих людей, які не обмежені академічними законами. Тому я вважаю, що арттерапія і артбрют — це дві протилежності. Звісно, можна звертатися до арттерапії, якщо це загальна комплек-

сна практика. У майстерні ми з таким не працюємо, бо ми абсолютно точно не є реабілітаційним центром.

Із чим ви працюєте в майстерні?

Для нас найважливіше — працювати з розкриттям відповідальності людини за себе. Бо, наприклад, я зіштовхнулась у своїй роботі з митцями, за яких батьки несуть відповідальність. Діти зникають, що батьки відповідальні за їхнє життя. Або ж вони постійно зіштовхуються із соціальними рамками. Ці рамки їх тримають закутими у квартирі. Найжахливіше, якщо йдеться про психоневрологічний інтернат. Серед митців є хлопчик, який із сиротинця потрапив одразу до психоневрологічного інтернату. Це людина, яка не знає, що таке воля. Вона не розуміє, як нести відповідальність за своє життя, за свої дії в зовнішньому світі, у суспільстві. І якраз наше завдання — навчити людей

Серед митців є хлопчик, який із сиротинця потрапив одразу до психоневрологічного інтернату. Це людина, яка не знає, що таке воля. Вона не розуміє, як нести відповідальність за своє життя, за свої дії в зовнішньому світі, у суспільстві.

цінувати те, що вони роблять. Бо вони страшенно закомплексовані.

Гаразд, не кожен твір артбрюту є арттерапією, але арттерапія може спонукати до того, що ми отримуємо такі твори. Наприклад, Жан Дюбюффе, основоположник артбрюту, казав: якщо можна не малювати, треба не малювати. Іншими сло-

вами: «Не малюй, якщо можеш». Це, як на мене, визначальний фактор. Артбрют — це щось, що саме з тебе йде. Живе мистецтво, не обмежене академічними законами, чи бажанням комусь подобатися, чи бажанням грошей заробити.

Мені складно щодо цього багатовекторно судити, бо я — суто академічна кураторка, яка пройшла все своє виховання саме в мистецтві, і тому ніяк не пов'язана з психотерапією. Я не знаю законів арттерапії. До нас приходили працювати педагоги, і те, що я бачила, ніяк не пов'язано з вільним мистецтвом. Це, до прикладу, певні кола, ритміка, налаштування на психотерапію. Я б сказала, що це радше заспокоєння. І це не те, що в нашій майстерні хочуть малювати, це те, що від них очікують. Арттерапія працює за певними законами, це все ж такі лікувальна практика. Можливо, якщо завдання перед людиною — просто намалювати щось на аркуші й це називається арттерапією, то людина таким чином звільняє емоції, їй стає легше, і так справді народжується артбрют. Але я спостерігала, як працюють спеціалісти-педагоги, й арттерапія — це певний закон, який допомагає людині пізнати себе зсередини.

Кілька років тому я була в майстерні при Павлівській лікарні, там справді такі твори — артбрют, який народився саме після занять арттерапією.

Так, я теж їх бачила. Я була шокована масштабами й потужністю деяких тамтешніх творів. Можливо, тут річ у термінології: кожен по-своєму використовує певні терміни. Хтось називає урок малювання арттерапією, але насправді не закладає туди реальну дію, а просто дає можливість для самовираження.

Розкажіть трохи саме про цю виставку.

«Я — Химера» — це внутрішній умовний девіз кожного митця тут. Це поєднання речей, з якими важко працювати. Важкі

емоції. Коли, наприклад, до нас у майстерню приходять люди з ментальною інвалідністю. Петро Маркович одного разу мені сказав, що не може повірити, що це реальність, що це правда. Хтось так боязко питає: а ви що, будете використовувати нас? Настороженість, недовіра. І нам потрібно було дати зрозуміти цим людям, що їх ніхто не використовує, що ми, власне, створені для того, щоб шукати можливості, шукати гранти для них, щоб допомагати. Наше суспільство абсолютно не готове бути інклюзивним, але ці люди є, їх багато, вони частина суспільства. І виходить так, що головна мета цієї виставки — показати, що насправді в історії про людей із ментальною інвалідністю не діагноз говорить про них. Це суспільство говорить про їхній діагноз.

Усі ці роботи створили люди з ментальною інвалідністю, правильно? Проте ми не говоримо про інвалідність, а про людину?

Річ у тім, що неможливо сказати, коли дивишся на ці роботи, що це намалюва-

ла людина з ментальною інвалідністю. Тут є перспектива, є робота з кольором, є складні техніки, вітражі, є дуже глибока робота з темою — наприклад, світла, болю, природи, важливих і вічних понять.

Насте, чи можливо таке, що умовно ми з вами доживемо до створення музею артбрюту в Україні?

Ми точно маємо це зробити. Дивіться, як фантастично розвивається цей напрям в Україні. У Львові Ольга Ставникович створює свої виставки від студії. Її у Львові це дуже добре розвивається, суспільство відкрите. У Харкові теж є студії, які з глини ліплять, із дітьми працюють. Усе це загалом одна маленька спільнота. Так само в Києві є маленькі групи, такі майстерні. Вірю, що ми дійдемо до створення простору, музею. Зараз уже такі кроки робить київська «Прекарня» (центр «Прекарня» має відкритись у Києві для спільної роботи нейротипових та нейровідмінних художників. Назва ґрунтується на грі слів «прекарність» та «пекарня», описуючи, як сучасна мистецька спільно-

та продовжує пекти і продукувати сенси, попри непевність наших реалій війни). Треба розуміти, що це дуже велика кількість технік для опанування/експонування/аналізу... Один із наших художників, виявляється, займається 3D-моделюванням. Коли я це почула, аж присіла: тобто ти сам вивчив програми? Так, людина просто хоче й робить, саме в такій техніці.

Маємо приклад музею артбрюту в Лозанні, він абсолютно приголомшливий. Багато творів для експозиції цього музею віднайшли тільки після смерті художників. Усе життя люди малювали в стіл, і близько як художників себе не ідентифікуючи. Вони це робили, бо так відчували, це була їхня життєва потреба. Як потреба їсти, дихати, така сама потреба — малювати.

Це дуже цікаво дослідити: як у Швейцарії це відбувається, наприклад? А в Німеччині? Як працюють із такими людьми, може, є конкретні студії, де люди з ментальною інвалідністю можуть практикуватися?

Адже, окрім архівування, фіксування та збирання творів, важливий процес взаємодії, спільного зростання. Я є їхньою кураторкою понад 18 місяців. Натрапила на вакансію кураторки в майстерню — і я побачила цю можливість, пішла, бо мені було цікаво. Був науковий інтерес, допитливість: а як вони працюють? А як вони ставлять собі питання? Мистецтво багато в чому ставить конкретні питання до людини, до себе, до суспільства. І мені страшенно цікаво було зрозуміти, що в них усередині відбувається. Врешті-решт збагнула, що це не надто відрізняється від того, як я працюю з іншими художниками чи художницями, які не ідентифікують себе як людей з ментальною інвалідністю. Чесно.

Яким має бути музей артбрюту в Україні? Гадаю, не законсервованим, очевидно. Це має бути щось динамічне, із взаємодією, бібліотекою, інклюзивним простором...

Дуже хочеться. Я поки роблю ставки на «Прекарню», бо, мені здається, вони ма-

ють потенціал це зробити. Сподіваюся, ми все-таки дочекаємося цього, посприємо, прискоримо. Думаю, ми повністю готові до появи такого простору в Києві. Завданням номер один такого музею я бачу можливість дати цим людям почати дихати вільно. Вони не хворі, не інваліди, не недорозвинені — вони просто інші. Наше суспільство сприймає їх як людей з інвалідністю, тому вони самі звикли до такого ставлення, на жаль. Страшна система психіатрії, яка існує зараз в Україні, цьому лише сприяє. Бо все й так непросто, але коли ще й діагноз неправильно визначений, то ця людина повністю загублена. Особливо в 90-ті в Україні з цим був повний хаос: у когось біполярний розлад, але написали, що шизофренія, наприклад. І все, людину лікують неправильно, потрібно геть інше. Через це люди віком плюс-мінус 40 років, які пережили жахливі 90-ті, кажуть мені: «Я інвалід», крапка. Це просто катастрофа. Вони зациклені на тому, що всі звикли називати і ставитися до них як до аутсайдерів, які нікому не потрібні. Тобто мені, кураторці,

яка з ними працює постійно, потрібно лупати стіну недовіри. Але якщо це вдасться, почуваюся справді щасливою — коли іноді, далеко не з усіма, вдається малесеньке віконечко пробити в цій стіні.

Варіації на тему подорожі: відбувся другий книжковий фестиваль «Фундамент»

Олександра Мележик, Київ
Фото: Український дім

У Києві з 23 по 26 жовтня проходив фестиваль нонфікшн-літератури «Фундамент». Незмінними залишаються кураторки та локація фестивалю: Анастасія Євдокимова та Богдана Неборак уже вдруге пропонують читацтву зібратись у стінах Українського дому, аби разом обговорити різноманітні історії про культуру.

Фокус-тема

Цьогоріч основою для тематичної сітки фестивалю стала подорож. Зазвичай першими асоціаціями навколо цього слова стають фізичні переміщення з точки А в точку Б за допомогою потягів, машин, літаків, велосипедів та інших видів транспорту. Проте фестиваль поставив собі за мету розширити уявлення про подорож

і по-різному поглянути на це поняття і всі можливі маршрути для мандрівок — і фізичних, і ментальних.

У межах фестивалю подорож видається запрошенням до руху, що не має кінцевої точки. Вона стає водночас метафорою внутрішнього пошуку та способом осмислення світу довкола, адже подорож відбувається і в просторі тексту, і в діалозі з мистецтвом, й у внутрішніх змінах унаслідок набутого досвіду. І в цьому цінність подорожі: це можливість не лише побачити нові місця, а й поглянути на звичні речі по-новому.

Фестиваль «Фундамент» зосередився насамперед на інтелектуальній мандрівці через нефікшн-літературу, а його виставкова й подієва програма запрошує учасників до осмислення реальних і метафоричних маршрутів — експедицій усередині себе, дослідження територій, осмислення процесів розташування і перенесення, усвідомлення себе не лише як читача, а й мандрівника, якому було подаровано можливість нескінченної подорожі завдяки книжці.

Мандри виставковими проєктами

«Полиця інтелектуальних подорожей»

У великій виставковій залі Українського дому — частина експозиції, що має назву «Полиця інтелектуальних подорожей». Анастасія Євдокимова та Богдана Неборак діляться міркуваннями про 6 книжок зі своїх бібліотек і таким чином закликають читача шукати осмислення себе і світу, зокрема у власній бібліотеці.

«Міркуючи про бібліотеку, неодмінно згадуємо й метафору Вавилонської бібліотеки, і майже міфічні бібліотеки, як-от Александрійську чи Ярослава Мудрого, і приватні книгозбірні класиків, і втрачені під час війни фонди, і навіть про власні полиці. Про останні — передовсім, адже нам потрібна точка опори, тексти, що самі по собі стають подорожами, навіть якщо ми не покидаємо стін власної кімнати», — пишуть кураторки.

Тут кожна книга відкриває свій маршрут: Юрій Андрухович у «Лексиконі інтимних міст» веде містами й текстами, поєднуючи власні спостереження, історію і літературу, а Федір Ернст у «Київ. Провідник» проводить вулицями Києва 1930-х років. Наступна зупинка: Дарія Цвек і її книга «Солодке печиво», що повертає до кулінарних традицій і родинних історій. А літературознавиця Тамара Гундорова в «Транзитній культурі» показує культурні й літературні трансформації внаслідок суспільних змін в Україні.

Далі — повернення в далеке й не дуже минуле: Даниїл Паломник веде через XII століття до Святої землі, поєднуючи географію, історію і духовний досвід, а Тімоті Снайдер у «Кривавих землях» показує трагічні маршрути XX століття в Центральній і Східній Європі, допомагаючи зрозуміти, як історія формує наше сьогодення.

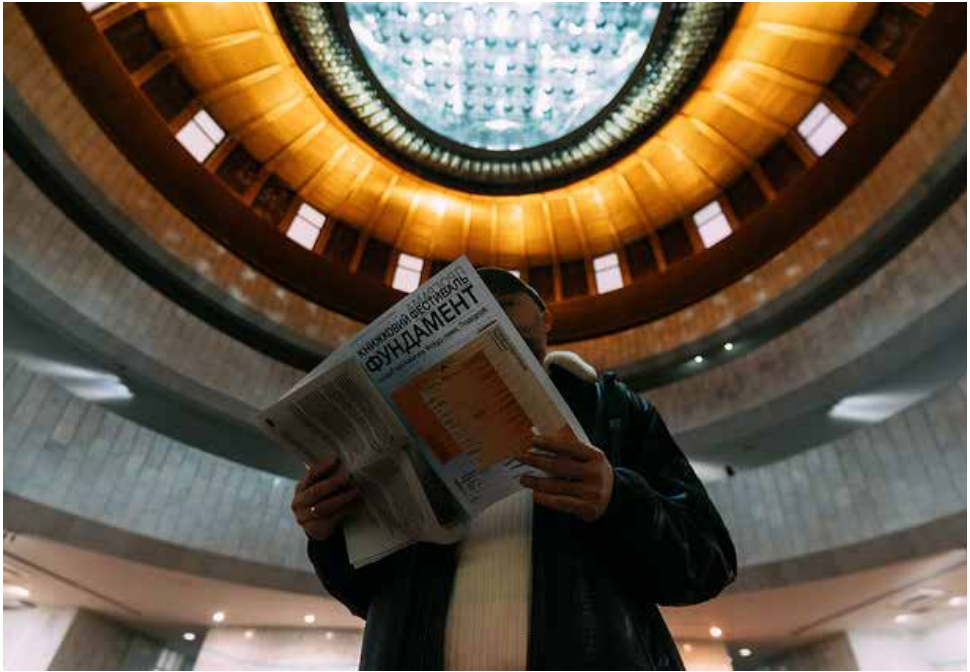
Такі несхожі між собою книжки формують полицю різноманітних подорожей —

географічних, культурних, гастрономічних та інтелектуальних маршрутів.

«Софія Яблонська. Велика подорож»

Мала виставкова зала знайомить із великими за масштабом мандрями Софії Яблонської, яка сто років тому була і тревел-блогеркою, і письменницею, і фотографкою, і документалісткою, і навіть порадиницею в питаннях стилю та моди.

Тут можна було побачити унікальні артефакти з її особистого архіву. Серед них — шовкове китайське ціпао, дорожній б'юті-комплект у стилі ар-деко, набір для куріння опіуму (від якого вона стала залежною, коли мандрувала Китаєм, про що написала в книжці «З країни рижу та опію») та друкарська машинка, подарована мандрівником Степаном Левинським. Особливе місце займають її фотографії та відеозаписи з навколосвітніх подорожей, родинні знімки, старовинні карти маршрутів, а також фрагменти

тогочасної періодики — рецензії, статті й інтерв'ю.

Більшість артефактів уперше було представлено широкому загалу в Україні завдяки діяльності Фондації Софії Яблонської — усі ці речі добре показують, як мандрівниця перетворювала подорожі на спосіб пізнання себе і світу. Та, здається, ще важливішим є повернення із забуття імені Софії Яблонської — і цього річчя «Фундамент» став тим простором, що зміг охопити широку аудиторію і зробив можливою розмову про непересічну українку.

Простір «Подорож»

Цього року виставкова програма фестивалю охопила і весь третій поверх Українського дому. На ньому об'єдналися проєкти, що розповідають про людей і локації, особисті мандрівки і спільні відкриття. Простір «Подорож» починається і закінчується роботами Євгена Нікіфорова: фотограф досліджував автобусні зупинки

України як точки паузи і споглядання. Фото двох зупинок, якими починається і закінчується простір, стають ніби фіксацією початку й кінця подорожі, точками відправлення та повернення.

Цікавим видається проєкт «Дім Пако» про простір Юрка Покальчука в Луцьку — дім, де минуле поєднується з майбутнім. Родинний будинок Покальчуків, який сьогодні перебуває в процесі ревіталізації, а незабаром стане культурним простором, отримає нове життя і наповниться нашаруванням нових контекстів. Таким чином будинок конкретної родини стане місцем для великої інтелектуальної подорожі наступних поколінь.

Спираючись на «Щоденник» Осипа Зінкевича — засновника й головного редактора видавництва «Смолокип» — куратори фестивалю ще й відтворили шлях самвидавної книги в діаспорі та презентували різноманітні екслібриси. Крім цього, у просторі «Подорож» можна було побачити унікальні будинки проєк-

ту «Old khata project», відкрити для себе Україну в русі разом із Ukraïner і навіть побачити її з висоти пташиного польоту — у VR-окулярах.

Таким чином, досвід і уявлення про мандри стають усеохопними та складнішими, такими, що їх хочеться відрефлексувати, обговорити та зрештою обрати для себе маршрут — і вирушити в подорож. Або інтелектуальну, або фізичну, або водночас у кожному з них.

Обрати напрямок руху

У програмі фестивалю було понад 60 подій на 5 локаціях: і для молоді, і для дітей, і для дорослих. Тут звучали розмови про різноманітні культурні та соціальні явища: від ікони на камбалі до досвіду документування війни від Ukraïner. А серед книжкових новинок «Фундаменту» — «Моє життя з Олександром Архипенком» Френсіс Архипенко-Ґрей, «Як вдихнути вільно? Посібник з деколонізації» Маріам

Найем, «Проти культурної амнезії» Віри Агеєвої та «По кишені» Джона Берджера.

Тож фестиваль став гарною нагодою поміркувати про власний досвід мандрів і не досліджені ще території культурного ландшафту, надихнув на нові відкриття і нагадав, що для цікавої подорожі не завжди треба виходити з дому — інколи достатньо просто взяти гарну книгу та дозволити собі під час читання бути не туристом, а мандрівником.

Саша Андрусик, агенція «Ухо»: Ми ще в пошуку нового типу мовлення про війну

Записала розмову **Даша Суздальова**, м. Київ
Фото: з особистого архіву **Саші Андрусик**

З Сашею Андрусик, співзасновницею та кураторкою музичної агенції «Ухо», я зустрілася в переповненому кафе на Золотих воротах у Києві. Як тільки ми почали записувати інтерв'ю, до обіднього гомону доєдналися звуки термінових ремонтних робіт. Я подумала, що цей незапланований шум хоч і заважатиме мені розшифрувати запис, але все ж пасує нашій розмові про сучасну експериментальну музику.

Новий проєкт «Уха», цикл «Прологомени до опери», заснований на музичній культурі Києво-Могилянської академії XVIII століття, старовинних студентських піснях. Ви й сама писали для цього циклу тексти. Академічне середовище, як от університет чи, наприклад, консерваторія, — чому це вас надихає? Адже можна часто почути, навпаки, нарікання на інертність та неповороткість класичних інституцій, думки про те, що, власне, нове й цікаве, експериментальне в будь-якій сфері треба шукати поза академічними колами.

Важливо, щоб існували певні структурні утворення — вони забезпечують саму можливість появи альтернатив; кістяк, на який спирається решта середовища. Університети навчили нас мислити про мислення. Створили інфраструктуру для саморефлексії, для того, щоб ідеї могли рухатися, а не існувати доктринально. У моєму розумінні, університет — це передусім лабораторія сумніву, навіть якщо в кожній інституції, у тому числі освітній, живе спокуса самодостатності, самозамикання форми.

У західній традиції саме академічні інституції є головними дослідницькими центрами, у тому числі в гуманітарних і мистецьких дисциплінах. Важливо мати простір, де експеримент не мусить виправдовуватись економічно — і тому може

тривати довго. Академічне середовище часто створює найрадикальніші зрушення, бо здатне дати ідеї час. У тому числі й музичній ідеї.

Що ж до початку XVIII століття, то здається, що нічого новішого й цікавішого за Києво-Могилянську академію в плані думки в Україні не відбувалося. Так, можна ставити питання до самої природи цієї думки — чи не була вона надто схоластичною, чи справді відкривала можливості нової мови й так далі — але до неї цікаво повертатися.

А зараз можна щось передове знайти в академічних осередках в Україні? Чи справа в тому, що в наших університетів немає таких бюджетів, як у західних?

Великою мірою це справді питання ресурсів, але не лише — це також про інституційні практики, спосіб мислення всере-

У репертуарі українських оперних театрів багато сюжетних творів, але це опери XIX століття. Тому нам, можливо, було би цікаво все-таки спробувати вийти з постмодерної фрагментарності на сюжетну історію

дині цих структур. Я зараз не надто тісно пов'язана з університетами, але з того, що бачу, цікаво розвиваються KSE (Київська школа економіки — тут і далі — прим. авт.) та УКУ (Український католицький університет). Можливо, Могилянка теж вийде з летаргічного сну.

Якщо ж говорити про мистецькі, особливо музичні осередки, я менш оптимістична. Тут реформа вже давно назріла.

Сам факт, що досі не існує факультету чи школи сучасного мистецтва в Києві, інтегрованої, скажімо, в художню академію (Національну академію образотворчого мистецтва і архітектури), або що в жодній українській консерваторії нема факультету нової музики, — виглядає щонайменше анахронічно.

З циклу «Пролегомени», який ви презентували в кінці серпня в Могилянці, може постати опера. У вас уже є задум, якою вона буде? Чи буде вона такою ж фрагментарною, як і цикл?

Цілком можливо, що все на «Пролегоменах» і закінчиться: вступ буде, а самої опери — ні. Це теж непоганий жест. Зараз ми допрацьовуємо цикл у деталях, аби він міг існувати сам по собі, був максимально повний.

Якщо ж дійдемо до опери, питання фрагментарності справді постане. Під час сценарного дослідження моїм головним співавтором був Дмитро Казаков (поет і куратор, нині військовий). У якийсь момент він підхопив ідею Урсули Ле Г'юін — опери як «сумки з історіями», набору фрагментів замість єдиного сюжету.

Але, з іншого боку, є також думка Максима Коломійця (композитора, гобоїста, автора музики для «Пролегомен»), яка полягає в тому, що фрагментарних речей в сучасній класичній музиці й так не бракує. У репертуарі українських оперних театрів багато сюжетних творів, але це опери XIX століття. Тому нам, можливо, було би цікаво все-таки спробувати вийти з постмодерної фрагментарності на сюжетну історію.

Можливо, це буде опера про Феофана Прокоповича (український богослов, філософ, ректор Києво-Могилянської академії на початку XVIII ст.). Дуже цікава постать, з багатьох міркувань. По-перше, через міжконфесійний трансфер знання, бо Прокопович досить унікальна в цьому сенсі людина — кілька разів вихрещувався, аби продовжувати вчитися і викла-

дати. Після навчання в Могілянці він прийняв унію, щоб мати змогу продовжити освіту в Європі — навчався в Римі, потім у Відні, Лейпцигу, Галле, де суттєво зблизився з лютеранським середовищем. А коли вже підготувався, повернувся до Києва, знову прийняв православ'я й почав викладати в Академії, а згодом став її ректором.

Це трагічна фігура. 1716 року він поїхав до Москви, став радником Петра I — не лише з кар'єрних причин, а й через переконання. Він був прихильником освіченого абсолютизму, вірив, що просвітницький проєкт найкраще реалізується там, де є «розумний монарх». Свій проєкт він почав здійснювати в росії: Прокопович буквально створив для них систему публічної освіти. Власне, це також людина, яка придумала назву «Росія», загалом запропонувала засадничі для російської імперії речі.

Українська традиція мала власні авангардні прояви — зокрема, київський авангард 1960-х, який працював у руслі західноєвропейського модернізму, але розвивався ізольовано, майже підпільно. Тому наша традиція формувалася інакше, вона більш тональна, мелодична, лірична, якщо хочете.

Тож, можливо, саме ця історія про Прокоповича, його внутрішні суперечності, і стане основою для опери.

Ви працюєте з матеріалом різних епох та стилів. Як вам здається, музична культура нашої доби — вона принципово еkleктична, чи все ж вимальовується певна домінанта?

Абсолютна більшість наших проєктів пов'язана із сучасною класичною музикою. Іноді ми виконуємо барокові або навіть середньовічні твори — коли вони в якийсь спосіб перегукуються із сучасним матеріалом у тій самій програмі. Але це радше винятки: ми майже ніколи не виходимо за межі ХХ–ХХІ століть. У «Пролегоменах» є елемент барокової стилізації, а одна з семи частин — пряме запозичення з відомого анонімного партесного концерту. Та все ж це сучасний твір.

Якщо спробувати систематизувати, то можна говорити про європейську, переважно західноєвропейську, традицію нової музики, яка склалася після Другої світової війни. Це радше не одна школа, а ціла система шкіл — із власними мовами: дисонансною, атональною, спектральною, мікротональною.

Є також американська лінія, більш схильна до мінімалізму, але не тільки — її формували й композитори, які працювали ближче до європейського модернізму. Поруч із цим існує кейджіанська традиція, пов'язана з ім'ям Джона Кейджа (композитор і музичний теоретик, експериментатор в царині електроакустичної музики).

А він мінімаліст?

Ні, Кейдж не мінімаліст. Його важко класифікувати взагалі. Це засаднича постать для нової музики ХХ століття. Він багато працював із алеаторикою — музикою, де структура створюється через контрольовані випадкові процеси. Його цікавила не лише композиція, а й перформативність: сам жест виконання, слухання, тиша.

Якщо говорити про національні школи, то українська традиція мала власні авангардні прояви — зокрема, київський авангард 1960-х, який працював у руслі західноєвропейського модернізму, але розвивався ізольовано, майже підпільно. Тому наша традиція формувалася інакше, вона більш тональна, мелодична, лірична, якщо хочете. Подібні процеси відбувалися й у деяких інших країнах.

Наприклад, в Естонії, де центральною фігурою став Арво Пярт. Його часто відносять до напрямку сакрального мінімалізму — особливо в пізній період творчості.

Як, на вашу думку, війна вплинула на музику, на звучання? Чи стало воно більш трагічним або мінімалістичним?

Війна вплинула на музику найпростішим і найжорсткішим способом — зменшила кількість людей, які її створюють. Хтось тепер на фронті, хтось загинув, багато хто виїхав. Мені здається, це найперше, про що слід говорити.

Якщо ж говорити про звучання, думаю, ми ще тільки в процесі пошуку специфічного висловлювання, нового типу мовлення, пов'язаного з тим, як сьогодні говорити про війну. Уже з'явилося чимало творів, що описують цей досвід, — зокрема, переживання війни цивільною людиною. Є також багато музики, написаної військовими, хоч переважно це не академічні твори, а, наприклад, електроніка — бо писати академічну з окопу надзвичайно складно.

Не думаю, що зараз можна класифікувати: чи стала музика трагічнішою, чи мінімалістичнішою. Час вона вхоплює, як саме — зрозуміємо трохи згодом.

Можливо, потрібна й дистанція, щоб побачити, осмислити те, що зараз відбувається?

Дистанція потрібна всім — і композиторам теж. Вона вже з'являється, просто тому, що війна триває довго й ми прожили вже багато різних станів. Ми настільки перевантажені подіями, що лютий чи березень 2022 року здаються жахливо далекими, майже міфічними. Після всього, що сталося потім, це вже нульовий час.

У мене поки що найбільші музичні враження пов'язані із речами, які виникли в 2022–2023 роках. Хоч, наприклад, новий твір Коломійця («Пролегомени») мене теж вразив. І насправді він дуже «воєнний», навіть якщо позірно говорить

лише про український університет початку XVIII століття. Він написаний з думкою про зараз, там майже нема нічого декоративного.

Я колись уже перераховувала твори, що з'явилися після вторгнення і справили на мене сильне враження, і цей список поки що майже не змінюється. Дуже сильним вважаю *Lacrimosa* Ігоря Завгороднього для скрипки соло. Загалом, мені здається, камерні речі зараз промовляють виразніше. Наприклад, робота Коломійця для бандури соло, написана навесні 2022 року в Києві, під час битви за Київ — «Я побачив твоє відображення в річці, ти стояла на іншому березі». Така вічність над річкою, загрожена.

Історично важливими є нові речі Валентина Сильвестрова, написані вже фактично у вигнанні. Деякі він створював у дорозі, після вимушеного виїзду з України, — переживання літньої людини, ві-

Ми настільки перевантажені подіями, що лютий чи березень 2022 року здаються жахливо далекими, майже міфічними. Після всього, що сталося потім, це вже нульовий час.

дірваної від дому, від усього свого життя, фактично.

Є проєкт, який ми робили для Docudays минулого року й тепер хочемо видати. Це архівні записи, зроблені людьми навесні 2022-го, у березні-квітні, коли вони залишалися в місті й удама щось грали собі. Таке зібрання приватних «розмов з інструментом». Ми збрали трохи таких розмов і показали їх на Docudays–2024 в програмі «Архів неспорожніх кімнат» у форматі аудіоінсталяції. Можна було просто зайти до кімнати й послухати

ці домашні записи — музика там цілком конвенційна, але сам контекст запису змушує сприймати її інакше.

Як їх збирали?

Спочатку ми написали всім музикантам, із якими працюємо, — тим, про кого знали, що вони залишалися в Києві. Вони знаходили в себе такі записи, здебільшого просто на телефонах. Також зробили оголошення на своїх сторінках в Instagram і Facebook — люди почали надсилати свої записи.

Що для вас, як співзасновниці і кураторки проєктів «Ухо», стало найбільшою трудністю з початку повномасштабного вторгнення? Зібрати музикантів, придумувати нову музику?

Найперша складність полягала в тому, щоб знайти в усьому цьому місці для му-

Зараз якась нова сцена виникає передусім у Києві та Львові. У Львівській консерваторії з'явилося багато студентів з усієї країни, і вона перестала бути регіональним осередком, стала фактично національним. Це суттєво змінило розмову: зробило її живішою, цікавішою.

Просто помислити момент, у якому знову може бути музика, можна зібрати людей. Реальність була шоковою, і здавалося, що звична музична ситуація, яку ми зазвичай програмуємо, з неї просто випала.

Потім це почало змінюватися, ми звикали, вчилися з цим жити. З'явилися інші питання. Спочатку — що слухати. Якщо

ми вже допускаємо можливість музики, то якої? Про що вона має бути? Чи треба одразу реагувати на події, фіксувати їх буквально, чи навпаки, шукати інший спосіб говорити — адже ми й так живемо всередині трагедії?

У якийсь момент було складно слухати музику, не пов'язану із війною. Вона здавалася недоречною, непотрібною.

Далі почалися технічні труднощі з пошуком музикантів. Дуже важливо, що в Україні продовжують відбуватися музичні події, що сцена продовжує розвиватися. З'явилося багато нових імен і формацій. Але якщо говорити об'єктивно — половини людей просто немає, коло виконавців і слухачів дуже звузилося.

Зараз якась нова сцена виникає передусім у Києві та Львові. У Львівській консерваторії з'явилося багато студентів з усієї країни, і вона перестала бути регіональним осередком, стала фактично національним (Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка — найстаріший в Україні музичний заклад вищої освіти й один з найдавніших у Європі). Це суттєво змінило розмову: зробило її живішою, цікавішою.

У недавньому інтерв'ю «Суспільному» ви назвали «Пролегомени» трохи зухвалим жестом, додавши, що зараз саме час для таких жестів. Які ще «зухвалості» ви плануєте?

Поясню, що я мала на увазі, коли говорила про «зухвалий жест» у контексті «Пролегоменів». Його зухвалість у тому, що я відчуваю себе людиною, яка «прогулює» власний спадок. У кожного є теми, до яких він повертається в певний момент життя. Уся моя університетська історія — це ось такий спадок, якого я довгий час не торкалася. «Пролегомени» для мене пов'язані з найсвітлішими особистими спогадами про Могилянку, і в мене, мабуть, не буде іншої нагоди про це висловитися. І це трохи лячно — вкладати щось настільки дороге в одну річ, одне «заповітне яйце».

Але цей спадок не лише мій — це спільний спадок усіх, хто до нього дотичний. І коли я самостійно реконструюю київський диспут латиною, це справді здається зухвалим — уже просто тому, що це не колективна робота.

Загалом ми не плануємо якихось демонстративно зухвалих речей. Хочемо продовжувати записувати платівки й розвивати лейбл «Kyiv Dispatch». Можливо, настав час фестивального проекту — ми вже скучили за живими концертами.

Я також маю стосунок до Павільйону культури як одна з його засновниць і кураторок. Це інституція, що працює в павільйоні №13 на ВДНГ. Останнім часом мені дуже хочеться привезти до Києва і Павільйону П'єра Берте — бельгійського саунд-артиста, який працює зі знайденими об'єктами. Він виходить із бельгійської академічної традиції, але створює абсолютно радикальний саунд-арт. У Берте є ціла серія про музику залишків, коли він грає навіть не предметами, а залишками предметів. Це може бути суха гілочка, хвостик від годинника, батарея, ремінь чи ще щось. І з цього всього створюється звук, усе перетворюється на музичний інструмент. Я дуже хотіла би його почути вживу. Сам цей образ музики, що створюється із залишків, взагалі ідея залишків — це те, про що я багато думаю зараз.

Кого ви порадите послухати з нової української музики?

У мене цей «пантеон» не сильно рухається, хоч я вже шукаю нові імена. Якщо мислити моїм поколінням, умовно кажучи, це люди віком 35-45 років, то я думаю, що одними з найбільш цікавих музикантів є Олексій Шмурак, Максим Коломієць та Ігор Завгородній. Вони різні, виконують зовсім різні функції в українській музичній системі. Наприклад, Шмурак — це людина з безліччю облич. Він і перформанс-артист, і композитор, і дуже важливий лектор. Це людина, яка, можливо, зараз найбільше говорить про сучасну музику в Україні. Він багато працює з са-

унд-артом, постійно створює звукові інсталяції різного штибу. Зараз він рухається в основному за межами академічної традиції, майже не пише академічну музику, працює переважно з іншими жанрами. Це експериментальна музика, яка виникає десь на перетині всього накопиченого знання, але також його таланту, гумору, відчуттів і так далі.

По-друге, Коломієць — можливо, після Сильвестрова найбільш відомий сьогодні український композитор. Частково це пов'язано з тим, що він написав оперу для Метрополітен-опера (про викрадених українських дітей), але й загалом він уже встиг написати багато творів для провідних європейських оркестрів, ансамблів. У Коломієця зараз суттєвий стилістичний рух відбувається — можна сказати, що він відходить від західноєвропейської традиції і йде до своєї музики, власного стилю. По-третє, Ігор Завгородній. Це блискучий виконавець, скрипаль і альтист, але також він пише власну музику. Він мультиінструменталіст і відштовхується значною мірою від «фізики інструменту», з яким працює. Але також він поет, концептуаліст і дивиться на цю фізику в дуже несподіваний спосіб. Це завжди цікаво слухати. Ось мій топ.

Якщо ж говорити про електронну музику — то це Олег Шпудейко (Heinali) та Георгій Потопальський (ujif_notfound). Але, звісно, з'являються нові імена. Сьогодні я йду в філармонію слухати концерт, у якому буде твір Максима Іванова. Акім Зварич і Володимир Руденко теж мені цікаві.

А жінки-композиторки?

Є Анна Корсун, якраз віку Коломієця і Шмурака. Вона з Донецька, давно живе в Німеччині. Дуже цікава композиторка — певний час, можливо, найпомітніша з усіх українських авторок свого покоління. Яна Шлябанська активно рухається — нещодавно вона брала участь у програмі паризького IRCAM (Інституту дослідження та координації акустики й музики). Вона

багато працює з електронікою і акустичними інструментами. Аліса Заїка — зовсім молода, на нашому радарі з'явилася в 16, коли дуже вразила нас під час композиторських курсів Ухо-ансамблю зі Стефано Джервазоні. Зараз вона вчиться в Королівській академії музики в Лондоні.

Якщо говорити про тих, хто сформував основу сучасної української музики, то, на мою думку, немає аналогів в Аллі Загайкевич. Але її роль більша, ніж просто роль композиторки. Вона й кураторка, і вчителька. Прикметно, що вона була вчителькою і в Шмурака, і в Коломійця, і в Заїки — і це лише якщо говорити про академічну історію. Але також є її електронні пошуки, електроакустична студія в київській консерваторії. Звідти, наприклад, Олександр Чорний, одна з найбільш активних постатей в новій музиці й напями електроакустики. Він є співзасновником «Центру музики молодих», а також Ensemble 24, який у філармонії вже другий рік «робить» сезон. Багато з цього — це відголоски роботи Алли, яка попри всі ці ролі — вчителювання, кураторство, організаційні речі і так далі — залишається цікавою композиторкою.

Який проєкт «Уха» у вас зараз улюблений?

У мене немає одного улюбленого проєкту, але якщо говорити не про серії, а саме окремі події, то в топі точно буде було-опера «Медея», яку ми показували 2016 року. Вона була частиною циклу «Архітектура голосу», у його «стадіонній» фазі, коли ми робили перформанси просто неба, на стадіонах. «Медею» ми показували на паркінгу перед дахом Олімпійського стадіону — сам стадіон ставав задником сцени. Наступного року минає десять років від цієї постановки, і ми плануємо видати її студійний запис на Kyiv Dispatch. У «Медей» був унікальний виконавський склад: імпровізатори, легендарні «люди з книжок». Наприклад, Філ Мінтон — постать енциклопедичного масштабу, один із піонерів розширених технік співу.

Також опера Сальваторе Шарріно «Luci mie traditrici» — ми переклали її як «Моє зрадливе світло». Це була наша третя постановка в Національній опері зі сценографією Каті Лібкінд, і я вважаю її найвдалішою — про шпарину, що виникає між реальністю і розповіддю про реальність. Хотілося б колись її реконструювати або бодай ще раз показати; з незначними змінами її можна було б залишати в постійному репертуарі.

Ще один улюблений проєкт — марафон Сильвестрова, який ми робили у «Плівці» 2017 року. Ми тоді виконали майже всі камерні твори його авангардного періоду за один вечір. І там була чудова виставка фотографій Віктора Марушенка і кілька цікавих аудіовізуальних інсталяцій.

Ухо-ансамбль, якщо розглядати його як окремий проєкт, — можливо, найулюбленіший. Нині ж головним для нас залишається лейбл «Kyiv Dispatch».

І, звісно, «Пролегомени» — з того, що нам пощастило зробити останнім часом.

І досить швидко, враховуючи, що Коломієць працював ще над твором для Метрополітен-опера.

Так. Ми давно про це думали, працювали над структурою і текстами, а музику Максим справді написав буквально за півтора місяці. Але це не було спонтанно — він довго про це думав. Тож технічно «Пролегомени» створено в короткий термін, але внутрішня підготовка тривала значно довше.

А мій список «улюбленого» завжди умовний. Сьогодні я згадую ці проєкти, завтра, можливо, інші. Наприклад, мультимедійну виставку «Корисні копалини», яку ми робили в Павільйоні культури 2021 року. Вона складалася із п'ятнадцяти аудіовізуальних інсталяцій: ми «інстальвали» опери, перетворюючи їх на просторову аудіовізуальну історію. Це був наш останній проєкт перед повномасштабним вторгненням — про некрополь спогадів, пам'ять.

Два погляди на війну в кіно

Юрій Самусенко, Київ

У 2025 році вийшло багато фільмів на воєнну тему, але серед них є два, що пропонують тематично й аудіовізуально щось нове. Може, навіть ідеться про нову кіномову. «Дівія» та «Спеціальна операція» не були створені, щоб порівнювати їх один з одним, але це два різних погляди на прояви одного явища — російсько-українсько війну. І, схоже, ця тема досі не вичерпана в наших реаліях, бо війна триває, і ці фільми, зокрема, документують злочини окупантів, показуючи їх на міжнародних кінофестивалях.

«Дівія» Дмитра Грешка: вхід у заповідник через мінне поле

На кінофестивалі в Карлових Варах, а згодом і на Одеському міжнародному кінофестивалі відбулися прем'єри фільму Дмитра Грешка «Дівія» — документального спостереження за наслідками російсько-української війни для екології України. Якщо, на перший погляд, здається, що це стрічка в стилі Animal Planet, то мушу розчарувати (а може, і порадувати) — історія розгортається зовсім не так.

«Дівія» названа на честь слов'янської богині місячного світла, яка допомагає людям бачити в темряві, осяває ніч і захищає сон. І так режисер Дмитро Грешко назвав свою першу доньку, яка народилася вже після виходу фільму. Символізм на цьому ніби має закінчуватися, але Дівія в контексті фільму означає ще й відчуття безпеки, якого тепер бракує флорі та фауні України. Грешко заглиблює в конфлікт війни й екології поступово, дозволяючи ознайомитися спершу зі світом природи, а вже потім додає війну аудіально та візуально.

Першими кадрами режисер ознайомлює глядача з природним ландшафтом України, показує багатство флори й фауни. Але в цей світ втручається війна гучними вибухами, яких лякаються звірі, тікаючи далі від камери. Згодом Грешко показує наслідки війни: від полів, що згоріли від вогню, до Каховської дамби, що зруйнували росіяни. Його цікавить аудіовізуальний вплив у всіх його проявах, але жодним чином стрічка не перетворюється зі спостереження на моралізаторство. Тож у фільмі немає ніяких пояснювальних кадрів, написів тощо. «Дівія» таким

чином уникає контексту, щоб зафіксувати конкретний епізод із життя природи. Фронт швидко рухається, усе змінюється, й обрано доречний спосіб показати, як це відбувалося у 2023–2025 роках.

Але що найцікавіше — Грешко не викидає з цього рівняння людей. Він показує саперів, які метр за метром обходять великі поля, що можуть бути потенційно заміновані. І працює з їхнім образом, як художник, який на великому полотні доречно розставляє об'єкти, щоб не зламати симетрію. Тож «Дівія» через свій плавний

регіону у фільмах «Сніжні Барси Карпат» і «66 сцен Ужгорода». У новому документальному прочитанні «Короля Ліра» він заглиблюється в людські стосунки на театральній сцені, коли завдяки непрофесійним акторам-переселенцям в Ужгороді ставлять виставу Вільяма Шекспіра. Цей театральний досвід допомагає багатьом пережити травму втрати дому і знайти себе в мистецтві.

«Дівія» хоч тематично і близька, але аудіовізуально крокує набагато далі. Зокрема й завдяки саундтреку Сема Слейтера,

монтаж діє як симфонія, у якій тема війни ніби загострює кожен наступний кадр.

Дмитро Грешко зробив із цим фільмом великий стрибок, водночас не зрадивши собі. Його попередні стрічки «Врятуйте мене, лікарю!» та «Між небом та горами» були документальним спостереженням за роботою лікарів. В одному випадку це була новорічна ніч у Києві, а в другому — західна Україна під час пандемії Covid-19. Він звертався не стільки до теми лікарської оптики, як до дослідження українського населення в малих та великих містах. І звідси зрозуміло, наскільки Дмитро Грешко емпатує своїм героям, наскільки він уважний до їхнього болю чи горя.

Це проявляється і в його другому великому доку «Король Лір: як ми шукали любов під час війни». Дмитро народився в селі Страбичово Закарпатської області й неодноразово повертається до цього

який писав музику й до «2000 метрів до Андріївки» Мстислава Чернова. Але цього разу Слейтер рухається іншим шляхом. Він іще менше втручається в монтаж, що міг би емоційно рухати історію. Натомість за це відповідає зображення, що й без слів розповідає, скільки горя принесли окупанти на нашу землю.

У фіналі стрічка Грешка дає невтішний прогноз замість надії на світле майбутнє. Режисер розповідав на Q&A після показу на ОМКФ, що це відчувалося правильним рішенням, адже кіно створювалося теж у постійній динаміці змін настрою від руху фронту. І тому фільм завершується зображенням спалаху від влучання снарядів уночі. Десять на узбіччі гниє тіло російського солдата, який так і не дійшов до бажаного Києва і який теж стає частиною цього великого ландшафту під назвою Україна. Через такі кадри стає зрозуміло, чому Грешко не послуговується пояснен-

нями в титрах, адже такі візуальні прояви сильніші за будь-які надруковані на чорному слова.

«Спеціальна операція» Олексія Радинського: зона огляду замість зони окупації

У лютому 2022 року російські війська увійшли в Чорнобильський район і захопили Чорнобильську АЕС, утримуючи її працівників у неволі. Уже весною вдалося обміняти кількох людей, але сам факт

окупації потрапив у поле зору режисера Олексія Радинського — режисера-експериментатора, який розповів цю історію через ССТV-камери спостереження. Його документальна стрічка називається «Спеціальна операція», однак це не перший вхід Олексія в тему Чорнобиля і окупації.

У 2023 році Радинський випустив короткий док «Чорнобиль 22»: він поїхав на атомну електростанцію та опитав свідків окупації. Міксуючи їхні історії з кадрами, знятими очевидцями, він розповідає про героїчні вчинки людей, які не злякалися потенційного покарання і зафіксували російські воєнні злочини на камеру. Ця збірка оповідей і кадрів танків на Поліссі не лише створила виразне враження про окупацію, а й показала, що документальне кіно в Україні вміє розповідати страшні історії через етичну оптику — не показуючи облич тих, хто цього не хоче.

Утім, поїздка в Зону відчуження для Олексія та знімальної команди не пройшла тільки одним коротким доком. Амбіція показати щось більше і продемонструвати російські злочини в об'ємнішому форматі привели до створення «Спеціальної операції» — стрічки, яка не зраджує своїй формі ні на мить. Глядач із ССТV-камер бачить, як важка техніка заїжджає на територію електростанції, як ходять по коридорах у масках і без, а також відчуває напругу — і серед працівників станції, й особисто.

Анонімні оператори знімали стільки, скільки дозволяла потужність камер із високою роздільною здатністю. Це дало змогу Радинському та режисеру монтажу Тарасу Співачу переглянути години матеріалу й побудувати кіно за принципом лінійного часу. Ми бачимо окупацію від початку до фіналу — раптового виїзду автомобілів і техніки окупантів за рамки кадру, тобто назад у росію. А головною умовою потрапити у фільм Співач називає будь-яку подієвість у кадрі.

А з подієвістю тут якраз «пощастило», бо окупанти то привозять продукти, то тусуються біля дверей станції. Оскільки камера не записувала звук, Радинський вирішив відтворити його в домашніх умовах разом зі звукорежисером Володимиром Головніцьким. Тож усе, що ви чуєте у фільмі, — це запис зі студії з човганням ніг, рипінням дверей і голосами, у яких не можна розібрати мову. Для етичного від-

творення подій навіть записали кількох працівників станції, які зокрема з'являються на екрані.

У результаті «Спеціальна операція» виглядає як гостросюжетне кіно, у якому, попри обмеженість CCTV-камер та їхньої рухливості, вибудовується мінімальна драматургія, щоб зрозуміти події, прожити емоційний катарсис та із запалом слідчого досліджувати злочин, що розгортається на великому екрані.

Ближче до фіналу кіно буквально перетворюється на свідчення, які можна використовувати в суді (загалом, як і весь фільм). Режисери монтажу Олексій і Тарас уповільнюють стрічку до стоп-кадрів, показуючи обличчя окупантів, даючи час роздивитись їх на великому екрані. І ця можливість роздивитися лиця злочинців у великому документальному кіно — розкіш, якої хотілося досягнути ще у 2022 році. Бо побачити обличчя цих потвор — уже перший крок на шляху до покарання.

І ще хотілося б додати, що «Спеціальна операція», попри важкість теми, доволі смішне кіно. Гумор тут видно в рухах камери, яка відкадровує окупантів, а також у самих об'єктах цього кінодослідження, адже вони ніби не відчують, що їх знімають. І хоч камери заклеюють папером чи пакетами, окупанти все одно потрапляють у кадр, не усвідомлюючи кари, що їх наздожене. Тому стрічка Радинського схожа на американські гірки за різноплановістю емоцій глядача, а проте залишається статичним кіно про окупацію АЕС — неповторного явища в будь-якій війні. Хоч навіть зараз росіяни продовжують окупацію Запорізької АЕС, показуючи своїм нахабством, що їхні злочини не мають меж.

РЕЦЕНЗІЇ

Світло серед пітьми: нова книжка Артура Дроня

Гемінгвей нічого не знає / Артур Дронь. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2025. — 168 с.

Третя в доробку письменника й перша прозова книжка «Гемінгвей нічого не знає» — це тексти від двадцятичотирирічного ветерана російсько-української війни Артура Дроня. Поезія Дроня для багатьох стала сучасним одкровенням, а якою ж виявиться проза, чи пак есеїстика?

Про що книжка

«Гемінгвей нічого не знає» — це невелика збірка різноманітних за жанром текстів: есеїв, спогадів, авторських публіцистичних колонок та оповідань. Дронь оповідає та рефлексує про власний досвід на війні, адже передусім він — військовий на фронті, піхотинець із позивним «Давид», а в цивільному житті — старший брат і син у великій галицькій родині, а також чоловік, який знайшов велику любов під час війни.

Окрім власних досвідів, письменник описує ті, свідком і спостерігачем яких він був. Так, героями книжки стають люди, яких Артур Дронь зустрів на війні — його побратими й товариші, мешканці прифронтових територій, а також його близькі,

про яких авторіві важливо говорити й думати.

Так, скажімо, текст «Валя і Толік» переповідає реальну життєву історію жінки Валі із Зарічного на Донеччині. Валя стала справжньою рятівницею і товаришкою для Дроня та його побратимів: знайшла порожню хату в селі й ділилася своїм котлом і ванною всю зиму, а ще пригощала теплою їжею, розважала історіями й по-людськи підтримувала, коли було сутужно. Історія Валі й Толіка — це історія великого кохання, яке не згасло протягом багатьох років і таки здійснилося! Одна з історій про дивовижне, якого так бракує в темні часи. Неймовірно, як Артур Дронь вдало помічає світло посеред пітьми й розповідає про нього влучно й лаконічно.

Чому Гемінгвей нічого не знає?

Метафора назви книжки розгортається в одному з есеїв. Артур Дронь розмірковує про те, якою має бути сучасна література про російсько-українську війну. Чи потрібні в українській літературі власні Гемінгвей та Ремарки? Чи варто очікувати чогось подібного від нашого письменства? Чи можемо взоруватися на класиків світової літератури, що ввійшли в історію як очевидці й літописці Першої та Другої світових війн? А на кого можемо? Ці та інші питання лунають гучніше в сучасному літературному дискурсі. У Дроня відповідь проста — Гемінгвей нічого не знає про російсько-українську війну, а отже, і пояснити нам природу нашої війни не зможе. За Дронем, нам потрібна нова література — антивоєнна, але не антимілітарна. Література, яка транслюватиме світові позицію України й українців, адже нам довелося взяти до рук зброю, щоб оборонятися, — мирним шляхом не захиститися у війні.

Бог на війні

Артур Дронь — щирий вірянин. Він багато говорить про Бога та віру під час війни. Водночас письменник зауважує самотність людини у світі, її беззбройність перед життєвими викликами: «інколи таке враження, наче Бог створив нас і демобілізував, залишивши самих без підготовки і бойового досвіду», — пише Дронь. У нашому випадку ми двічі загрожені, бо особистий тягар посилюється екзистенційною загрозою винищення всієї нації. Але й тут Дронь шукає пояснення, ключі до розуміння Божого Промислу.

Однак Дронь усвідомлює, що вірити в Бога на війні буває важко. Письменник переконаний, що на війні є місце вірі, але вона набуває дуже різних форм — не обов'язково це віра в Бога, іноді це міцне переконання, що над нами нікого немає, кожен бореться сам за себе. Але, на думку Дроня, це теж своєрідна віра.

Вразливість проти за grubлості

У книжці «Гемінгвей нічого не знає» письменник-військовий говорить про вразли-

вість людини на війні. Звісно, щоб вижити, військовий мусить законсервувати свої почуття, сховати їх так глибоко всередині, щоб ніяке переживання не вилізло в момент бою, у мить ухвалення рішень, від яких залежить не одне людське життя. Дронь пише, що боїться стати грубим і зачерствілим, втратити контакт із близькими, адже війна змінює людину. Разом із тим військовий боїться показати власну вразливість, щоб, зігнувшись раз, не зламатися зовсім. Але йому вдається балансувати — бути вразливим і витривалим водночас. Нехай так буде й надалі.

Наталія Колегіна, Дрогобич

Людські історії на межі досвідів, на краю обмежень

Оксана Щур. Кассандра помиляється раз. — Львів: Човен, 2025. — 160 с.

«Кассандра помиляється раз» — книжка есеїстики Оксани Щур. Це людські історії часів повномасштабної війни. І, що важливо, — великою мірою історії людей, котрі, як і сама авторка, від 2022 року опинилися за кордоном. Це суттєво, по-перше, через те, що закордонних українців і українок стало тепер надто багато, щоб залишати їхні голоси на маргінесі (як воно багато в чому було раніше). А по-друге, різниця досвідів по різні боки дедалі найжаченіших кордонів сьогодні є одним із приводів для нескінченних внутрішніх конфліктів.

Не варто, щоправда, очікувати від книжки Щур концентрації саме на цих внутрішніх суперечностях і відмінностях. Точніше кажучи, вони в книжці наявні, подекуди стають предметом критичних рефлексій, але в центрі есеїв — не вони. Тут основне — персональні біографічні візерунки на тлі історії, культури та історії культури. Саме з них і складаються досвіди в тих чи інших обставинах, саме на них і ґрунтується порозуміння та непорозуміння. Оксана Щур працює власне з матеріалом, над яким по-

тім вибудовуватиметься діалог, або, немов у старому анекдоті, з кістками, що на них «наросте м'ясо». Напевно, це мала на увазі поетка й радіожурналістка Олена Гусейнова, коли в інтерв'ю «Українському журналу» казала про потребу розповідати історії одне одному.

Є в «Кассандрі» неунікненні в сьогоденішньому українському просторі оповіді про перші дні великої війни. Як у міжособистісній комунікації це тепер — один із неминучих елементів знайомства (особисто я, наприклад, маю на цю тему набір стандартних історій, що їх розповідаю майже автоматично), так і в публіцистиці (та й у «художці» теж) важко обійтися без твору на тему «Як я провела/провів 24 лютого».

Знаковий сюжет Оксани Щур тут — «вгадування» великої війни напередодні (тобто фактично з осені 2021-го до пізньої ночі 23.02.22): буде? не буде? якщо буде, то коли? Оповідачка в цьому питанні після низки сумнівів і метань вирішує орієнтуватися на приятельку, виведену під псевдо «Кассандра», яка спеціалізується на апокаліптичних прогнозах та вважається людиною соціально обізнаною. Її от «Кассандра» вважає, що цього разу все має обійтися, що «сюди вони не підуть». Проте вікопомного четверга з'ясовується: її прогноз не спрацював. Так і з'явилася назва книжки.

Або есеї про те, як головна героїня в один із перших днів «повномасштабки» вивозить із Києва на захід дитину своєї подруги, що вирішує не залишати столиці. Впевнений: така колізія дивуватиме багато кого з читачів і читачок, особливо коли відстань від страшної дати ще збільшиться. Що ж, лютий і березень 2022-го були сповнені найстрокатіших парадоксів. Есеї Оксани Щур загалом не призначені для їхнього лінійного чи детективного пояснення, але вони допомагають краще розглядіти контекст і відчуття того, як усе це діялось.

Та, мабуть, головна позиція книжки — коктейль «закордонних» текстів. Вони

фіксують, до прикладу, гаму емоцій, які відчували українські біженки й біженці, коли де-небудь у Західній, припустимо, Європі їх намагалися співчутливо перекопати в близькому завершенні війни, порівнювали український досвід із балканським чи ще якимось, приязно пророкували примирення з росіянами та «розчинення» українсько-російського кордону. Або дивувалися, навіть їхати з України на Захід чи назад поїздами й автобусами з нескінченними пересадками, чому б не злітати з/до Києва лоукостом? Не кажучи вже про (не) нав'язливі спроби влаштувати приватне чи публічне спілкування з росіянами, «посадити за один стіл». Чи про фізичну необхідність із тими-таки росіянами контактувати в умовному Берліні чи Парижі. Тему контактів авторка розвиває, зокрема, змальовуючи постать Нікіти, доволі неприємного росіянина, з яким доводиться комунікувати в Берліні на курсах німецької мови. Тішить, що в цьому іронічному тексті все не закінчується на мемах про «хороших руских», а є прагнення дослідити і зрозуміти таку людину.

Пише Оксана Щур також про культурний та інформаційний спротив в екзилі, зокрема й про ті проєкти, у яких вона брала участь і які ініціювала. Наприклад,

поетично-музичний перформанс «Українські пісні любові й ненависті» за участі Любові Якимчук, Григорія Семенчука, Ірени Карпи та Юрія Гуржи. У ньому звучали та взаємодіяли з музикою поезії минулих років та нові тексти, спеціально створені для проєкту. І перформанс загалом, і ці вірші залишаються одними з промовистих образних відображень того, як проживався в Україні та довкола України буремний 2022 рік.

Звісно, є в книжці і провина вцілілих, і роздуми щодо засадничої несправедливості війни з погляду «втручання» в життя різних людей, коли одним випадає смерть, другим — порятунок, третім — відносна безпека, а четвертим — навіть утілення мрій. Або не надто веселі, але таки вітальні враження від приїзду до Києва вже після перемоги в битві за місто, коли війна натомість стала затяжною.

Я не випадково вжив у цьому тексті словосполучення «гама емоцій». Адже безперечною чеснотою книжки «Кассандра помиляється раз» є те, що Оксана Щур шукає відтінки, нюанси, не замикається в стереотипах. Це стосується як емоцій, так і розмислів. Ні, тексти «Кассандри» не гостро-критичні, вони не належать до простору полеміки. Проте авторка делікатно й м'яко (попри загалом вельми іронічне та скептичне письмо) працює над тим, щоб показати ті або інші реалії складнішими, ніж про них мислиться в «бульбашкових» упередженнях чи в пропаганді. Починаючи від спокійного, без моралізації, зведення різних життєвих досвідів часів війни в один простір (як воно, власне, і відбувається «в реальності») та закінчуючи візією безальтернативності шляху в бік психологічно травматичних, болючих контактів із людьми та суспільствами, для яких українська історія, зокрема історія російсько-української війни, маловідома й малозрозуміла. Ба навіть неминучості (рано або пізно) тих чи інших контактів із росіянами, які при наближенні виявляються строкатішими, ніж воно відчувається під час російських обстрілів.

«Кассандра помиляється раз» для мене є не тільки свідченням і осмисленням життєвих перипетій персонажів і персонажок здебільшого українського інтелектуального середовища на різних етапах страшної війни, а і знаком спроб (поки що обережних) виходу за рамки мислення і дискурсу, цією війною утворених.

**Олег Коцарев,
м. Буча (Київська область)**

Голоси Black Lives Matter: українське ознайомлення з боротьбою чорної спільноти в США

Оксана Брюховецька. Голоси Black Lives Matter. — Львів: Човен, 2025. — 432 с.

Те, що книжка Оксани Брюховецької «Голоси Black Lives Matter» затригерила певну частину українського суспільства, доволі очікувано. Расистські коментарі та погрози з'являлися, зокрема, на фейсбук-сторінці видавництва «Човен», під анонсом майбутньої презентації книги у Львові. Комусь не сподобалося, що презентація «збіглася» з недавнім убивством у США українки Ірини Заруцької афроамериканцем Декарлосом Брауном-молодшим. Комусь було достатньо факту, що в Україні видали «книжку про проблеми чорних». У результаті подію з міркувань безпеки було скасовано (у коментарі для УЖу видавець Ігор Балінський зазначив, що її таки планують провести в лютому).

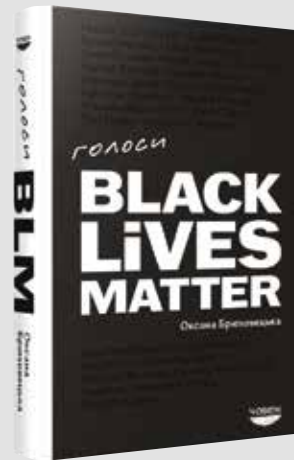
Один із героїв «Голосів Black Lives Matter», американський журналіст Террелл Старр, який регулярно відвідує Україну й пише про неї для західних ЗМІ, сказав: «Те, що українці не розуміють раси (расових проблем — прим. УЖ) в Америці, послаблює їхню боротьбу проти кремлівського колоніалізму. Якби я як

американець не розумів кремлівського колоніалізму, мої зусилля боротьби з расизмом також були би слабшими, бо обидва ці явища пов'язані з контролюванням та владарюванням і зі ставленням до окремих людей як до нижчих. Усе це частини однієї системи».

«Голоси Black Lives Matter» — це двадцять чотири інтерв'ю у формі монологічних розповідей. Оксана Брюховецька в передмові зазначила: «Тексти, представлені в цій книжці, — це результати розмов українців з американцями і вони призначені для аудиторії в Україні». Записували бесіди Брюховецька й Захар Попович у 2021–2024 роках, у розпал пандемії і протестів Black Lives Matter, які, власне, і є лейтмотивом книжки. Герої(ні) — соціально активні юрист(к)и, політики(ні), письменниця(ки), професор(к)и тощо, які розглядають расизм усєбічно, кожна / кожен зі своєї перспективи. Як економічне явище. Як політичну форму управління. Історичну науку. Як самоцензуру й комплекс меншовартості. Расизм як посттравматичний синдром і предмет психоаналізу. «Позитивний» расизм, або екзотизація. Расизм як кліше. Стандарт краси. Як «мейнстримний» фемінізм, що переважно не враховує в боротьбі за права жінок расове питання.

Обговорюючи різні форми дискримінації, герої(ні) діляться особистими історіями, як-от активістка Джо Енн Бленд, що описує свою участь у Русі за громадянські права під проводом Мартіна Лютера Кінга.

Коли Джо Енн було три роки, її мати померла в лікарні, бо їй не хотіли переливати «білу» кров, чекаючи, доки з'явиться «чорна». Це були часи, коли рух проти расизму й сегрегації в США (зокрема, сумнозвісних «Законів Джима Кроу») став особливо потужним. Джо Енн згадує «Криваву неділю» 7 березня 1965 року, коли поліція на мосту жорстоко розігнала мирних демонстрантів, що планували йти маршем з Сельми до Монтгомері, штат Алабама (героїні, яка брала участь у цьо-

му марші, було тоді всього одинадцять років):

«Я чула постріли, але того дня на мосту не стріляли кулями, наскільки я знаю. Вони випустили в натовп дві каністри газу. Газ випалював нам очі, заходив у легені, неможливо було дихати, нічого не було видно, ширилася паніка. Ти весь час натикаєшся на тих самих людей, від яких утікаєш. Здавалося, що це тривало вічність. І якщо можна було тікати від тих, хто були на ногах, то від тих, хто були на конях, годі було втекти. Бідолашні коні були переляканими, вони ставали на диби і брикались. Топтали людей, ламали їм кістки. Останнє, що я пам'ятаю на тому мосту того дня, — жінку і коня, що наскочив на неї. Я не знала, що сталося, чи чоловік на коні штовхнув її і вона впала, чи кінь біг прямо на неї, не знаю. Знаю тільки, що коли сиджу тут, на цьому мосту 56 років по тому, то і досі чую звук удару її голови до бруківки».

Протести 50–60-х привели до ухвалення антидискримінаційних законів, тож, на перший погляд, може здатися, що расизму в США сьогодні не існує. Але насправді він не просто існує, а вкорінений у всі структури та сфери американського життя (з приходом до влади Трампа си-

туація, звісно, погіршилась). Без усвідомлення цієї системної нерівності складно зрозуміти значущість протестів Black Lives Matter, коли навмисне вбивство білим поліцейським Дерекот Шовіном беззбройного чорного чоловіка Джорджа Флойда стало «останньою краплею» і вивело мільйони людей на вулиці, незважаючи на пандемію коронавірусу.

Книжка «Голоси Black Lives Matter» написана не для того, щоби пробудити в українських читачів поверхневу емпатію (саме так могли сприйняти її ті, хто назвав тематику неактуальною). Зараз як ніколи існує спокуса сказати: так, вони страждають, але ж ми страждаємо більше. «Коли твої власні страждання порів-

нюють з чужими, — писала С'юзен Зонтаг, — це нестерпно». І ще: «Людям здається природним ухилитися від думок про випробування інших, навіть тих, із ким легко ототожнитися». Втім, як на мене, ця книжка — радше запрошення до ознайомлення з досвідом інших спільнот, що теж потерпають від насильства. Вона може стати дуже помічною в розумінні нашої власної боротьби, в активації ресурсів, щоби цю боротьбу продовжувати. А також — у формуванні ціліснішої картини світу, де жодна спільнота не є цілковито ізольованою, а її виклики та страждання — незбагненними.

Даша Суздальова, м. Київ

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 9–10 (178), 2025, рік двадцятий
Видано у Празі; подано до друку 11 грудня 2025 року; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланич; Київ – Юлія Озен, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрік; верстка: Ондра Гулеш

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті. Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову. Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

